

# 1. Úvod

Tématem této diplomové práce je konstrukce obrazu ženy v českém národě v 70.-90. letech 19. století. Specifikace tohoto období byla vybrána s ohledem na to, že se jednalo o dobu masového rozšíření národního hnutí, poslední fázi formování národa, kdy již došlo k rozšíření národní ideologie napříč všemi společenskými vrstvami (srov. Hroch, 2009: 53-54). K výzkumu proto přicházím s předpokladem, že v daném období existovalo velké množství diskursů o české ženě a její roli a významu pro národní hnutí, potažmo český národ jako takový. Abych oblast výzkumu více specifikovala, rozhodla jsem se jej zúžit na národně-liberální diskurs a oblast národně-liberálního tisku.

V této práci budu provádět kritickou diskursivní analýzu článků z Národních listů, hlavního tiskového orgánu národně-liberálního politického proudu, představovaného především Národní stranou svobodomyšlnou. Národní listy představovaly nejvlivnější noviny 2. poloviny 19. století (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 175). Lze je charakterizovat jako intelektuální deník, jehož čtenářská základna se nacházela především v Praze a mezi liberálně a nacionálně orientovanou střední vrstvou. Příspěvatelé do publicistických příloh národních listů byli vlivní čeští intelektuálové a intelektuálky dané doby.

V deníku vycházely několikrát do týdne fejetony, jejichž tématem byla i česká žena. Díky samotné povaze žánru fejetonu se jedná o texty otevřeně prezentující subjektivní stanoviska autorů a autorek na konkrétní téma. Zaměřím se proto primárně na analýzu publicistických příloh – fejetonů, povídek, které jsou nacionálně laděné, a objevuje se v nich genderový aspekt. Zaměřím rovněž i na nekrology či články referující o významných událostech dotýkajících se ženského hnutí.

Základní otázky, které si tato práce klade, jsou:

1) Jakým způsobem byl v českém liberálním tisku 70-90. let 19. století konstruován obraz ženy jako příslušnice národa? Procházel tento obraz v daném období vývojem? Byl tento obraz

konstruován v diferenci vůči německé ženě a jak byla tato diference konstituována?

2) Kdo se podílel na konstrukci a reprodukci tohoto obrazu? Pokud lze mluvit o více obrazech ženy jako příslušnice národa – kým byly konstruovány?

Text této diplomové práce se skládá ze tří základních částí. V první části představím teorii diskursu a metodologické postupy, které budu uplatňovat ve svém výzkumu. V druhé části se pak budu zabývat teorií nacionalismu, problematikou národní identity a dále sociálním a politickým kontextem zkoumaného období. V poslední, analytické části představím korpus textů určených k analýze a pokusím se zodpovědět výše formulované výzkumné otázky.

V rámci textu operuji s dvěma gendery, ačkoli jsem si vědoma postmoderní kritiky konceptu genderu a případných mezí, na které rozdělení dvou kategorií genderu, popř. dichotomní rozlišení gender/sex, naráží (srov. Butler, 1993). Důvodem je snadná analytická uchopitelnost konceptu genderu jako takového.

V textu je uvedeno velké množství citací z cizojazyčné literatury, ve všech případech se jedná o mé vlastní překlady (pokud se nejedná o české, tedy již přeložené vydání konkrétního textu).

## **2. Metodologie a design výzkumu**

### **2.1. Feministická metodologie**

#### **2.1.1. Feminismus a feministická metodologie**

Feministická metodologie představuje výzkumnou perspektivu, jež se zakládá na teoretickém předpokladu, že „volba výzkumných metod, předmětu výzkumu a skupiny populace, jež studuje, je vždy politický akt“ (Letherby, 2003: 4). Samotná definice, resp. otázky legitimacy feministické metodologie, jsou stále předmětem akademické debaty.<sup>1</sup>

K tomu, aby bylo možné porozumět základním tvrzením, na kterých feministická metodologie stojí, je třeba se podívat na samotnou definici feminizmu. Ten lze označit jako sociálně kritický a emancipační projekt, jehož formy se ale výrazně liší v závislosti na kultuře, dobovém a místním kontextu. Feminismus tak lze definovat jako rozličné teoretické a praktické pozice směrem k ‚ženské‘ otázce (srov. tamtéž), ačkoli samotná teze, že žena je univerzálním objektem útlaku není přijímána všemi (Ramazanoglu, Holland, 2002: 6). To, čím se vyznačuje feministická metodologie, je v této souvislosti kritický přístup k výběru metod, předmětu výzkumu, informátorů a informátorek atd., který je v souladu s emancipačními feministickými cíli a pozicemi.

#### **2.1.2. Charakteristika feministické metodologie**

Jednotlivé ‚vlny‘ v západním feministickém myšlení představují paradigmatické<sup>2</sup> dělící linie. Z toho důvodu se feministické badatelky a badatelé, kteří se zabývají feministickou metodologií, liší v základních ontologických otázkách typu Co je to sociální realita? Co je to žena?) a epistemických předpokladech

---

1

K přiblížení charakteru této debaty viz. např. Hammersley 1992, Williams 1993.

<sup>2</sup> Paradigma v tomto kontextu rozumím jako „soubor základních přesvědčení, založených na ontologických, epistemických a metodologických předpokladech“ (Guba, Lincoln, 1993: 107).

týkajících se existence objektivního poznání či vztahů mezi zkoumaným/zkoumanou a zkoumající/m apod.). Z tohoto důvodu nemůže být feministická metodologie přiřazena žádnému konkrétnímu paradigmatu (Ramazanoglu, Holland, 2002: 15-16), zároveň nemůže být definována ani na základě specifických výzkumných strategií či metod sběru dat a jejich analýzy (Letherby, 2003: 5; Ramazanoglu, Holland, 2002: 15).

Ramazanoglu a Holland (2002: 10) v této souvislosti definují feministickou metodologii jako „soubor přístupů k problematice produkce opodstatnitelného vědění o genderových vztazích“. Či jinak: to, čím se vytyčuje feministická metodologie, je etická a politická perspektiva, kterou zaujímají badatelé a badatelky a která se promítá do charakteru samotné praxe výzkumu (srov. Letherby, 2003: 4-5).

### **2.1.3. Přínosy a kritika feministické metodologie**

Feministická metodologie se rozvinula na základě kritiky pozitivistické vědy, která si na jednu stranu nárokovala objektivitu a zároveň nesla stopy androcentrismu západní filosofické tradice, ze které vzešla (srov. Reinharz, 1992: 46).

Vezmeme-li v úvahu Foucaultovu (1999: 165n) tezi o propojení moci a forem vědění, kdy působení moci spočívá ve schopnosti definovat významy, představuje kritické přehodnocení způsobů produkce vědeckého poznání důležitý aspekt emancipace. Předmětem kritiky ze strany feminismu se staly především následující aspekty západní (androcentrické) vědy:

1. Karteziánský předpoklad pravdy jako racionálně uchopitelné. Karteziánský dualismus odděluje myslící, resp. ‚vědomou‘ bytost a na druhé straně objekt vědění. Realita se z tohoto hlediska nachází nezávisle na subjektu vědění, jenž ji může za pomoci svého rozumu odkrýt. Tento předpoklad produkuje falešnou ‚objektivitu‘ androcentrické vědy (Letherby, 2003: 70-72; Ramazanoglu, Holland, 2002: 27).

2. Karteziánské nadřazení (mužského) rozumu nad smysly a

intuici, kultury nad přírodu, objektivní nad subjektivní, muže nad ženu (Ramazanoglu, Holland, 2002: 27-28). S tím souvisí i označení ženy jako ‚emocionální‘, tedy jako protikladu vůči mužskému ‚rozumu‘, které vedlo k jejímu vyloučení z produkce vědění.

3. Konstrukce univerzálního ‚lidského subjektu‘, kterým je ve skutečnosti muž:

„odmaskování subjektu humanismu ukazuje imperiálního, západního muže vydávajícího se za lidství, a přeměňuje ‚racionálního‘ muže v emocionálního patriarchy, bránícího svá nelegitimní privilegia“ (Ramazanoglu, Holland, 2002: 37).

Feministická metodologie jako taková je zároveň předmětem kritiky. A to jak ze strany širší akademické veřejnosti, tak v rámci feministického hnutí. Jednou z nejvýznamnějších kritik je skutečnost, že ačkoli feministická metodologie má přispět k revizi androcentrické vědy, může zahrnovat ty samé principy. Řeč je o kritice ‚ženy‘ jako nového univerzálního subjektu, která se objevila v souvislosti s tzv. třetí vlnou feminismu, a zároveň o potížích opustit samotné karteziánské paradigma (tamtéž: 28, 33). Mezi dalšími kritikami lze například zmínit přílišnou upřenost na genderovou problematiku, která zastiňuje důležitost dalších aspektů společnosti – například jiných forem sociální nerovnosti (Hammersley, 1992: 188) či zdůrazňování osobní zkušenosti jakožto hlavního zdroje validity namísto důrazu na metodu (tamtéž: 191).

Antropoložka Kamala Visweswaran (1997: 593) pojímá těžiště feministické metodologie ve zdůraznění otázek sociální nerovnosti, ať už se týká žen či jiných marginalizovaných skupin. Pojetí feministické metodologie skrze širší, sociálně-kritickou perspektivu, tak umožňuje překonat kritizované přílišné omezení na genderovou problematiku a kritizované zaměření na ženu, jako univerzální subjekt a objekt feministického výzkumu.

Jako autorka této diplomové práce se přikláním k výše uvedené kritice androcentrické vědy. Metoda kritické diskursivní

analýzy, kterou jsem si zvolila, má s perspektivou feministické metodologie několik styčných bodů – například kritiku pozitivistické vědy či důraz na zkoumání mocenských vztahů a nerovností. V neposlední řadě je to, co tuto diplomovou práci s perspektivou feministické metodologie spojuje, volba výzkumného problému – zkoumání nacionalismu z genderového hlediska.

#### **2.1.4. Význam reflexivity ve výzkumu**

Epistemickým předpokladem, se kterým k této diplomové práci přistupuji je , že neexistuje objektivní sociální realita (resp. je neuchopitelná), nýbrž že tato sociální realita je konstruována diskursivně, přičemž diskursy určují způsoby, kterým sociální aktéři/ky rozumí sociálnímu světu a zároveň jsou sociálními aktéry/kami reprodukovány a přetvářeny (viz. Foucault, 1999; Wodak, 2001a; 2006, 2009). Donna Haraway (1988) uvádí, že žádný výzkum nelze považovat za univerzálně objektivní. Objektivní výzkum je pouze ten, který je situovaný.

V případě této práce to například znamená reflektovat skutečnost, že i mé vědění je situované. Mé porozumění pojímám jako ‚národ‘ či ‚češství‘ je spjato s jinými konotacemi, než u autorů a autorek analyzovaných textů z poslední třetiny 19. století.

Podle Michela Foucaulta (1999) existuje vztah mezi věděním a mocí, protože moc spočívá ve schopnosti definovat významy. Mezi badatelem či badatelkou a subjektem výzkumu existuje vždy mocenský vztah spočívající ve skutečnosti, že osoba vedoucí výzkum je ta, kdo z vlastní pozice interpretuje data a píše zprávu o svém projektu (srov. Ramazanoglu, Holland, 2002: 114). Z tohoto hlediska jde ve výzkumu nejen o to, informovat o zjištěných faktech, ale zaměřit se i na otázku „jak určité interpretace vznikly“ (Hertz, 1997: iii, citováno v: Guilemmin, Gillian, 2004).

I skutečnost, že předmětem výzkumu jsou kulturní artefakty, tedy neživé věci, nevylučuje mocenské vztahy, které ovlivňují způsob, jakým se osoba vedoucí výzkum k objektům svého výzkumu staví. Tyto mocenské vztahy se odráží v samotném

výběru tématu, typu artefaktů či metody (Haraway, 1988).<sup>3</sup> Mocenské vztahy ve výzkumu nelze eliminovat, je však možné reflektovat jakým způsobem probíhá interpretace dat, s jakými koncepty a předpoklady zkoumající osoba do výzkumu vstupuje, proč užívá některých kategorií spíše než jiných, jakým způsobem reflektuje širší politický a sociální kontext atd. (Davies, 1999: 4-5).

Reflexivita ve výzkumu tak představuje: „kritické rozvažování nad tím, jak badatel během výzkumného procesu vlastně poznává - kteří činitelé konstrukci vědění ovlivňují a jak jsou tyto vlivy patrné v plánování, provádění a zpracování výzkumu. ... Využívat reflexivní postupy znamená neustále kriticky pátrat a interpretovat, nejen co se týče výzkumných metod a dat, ale také výzkumníka, ostatních účastníků a širších souvislostí.“ (Guillemin, Gillian, 2004).

Reflexivita představuje důležitou součást metody kritické diskursivní analýzy, jež je uplatňována v tomto výzkumu.

## ***2.2. Kritická diskursivní analýza***

### **2.2.1. Diskursivní analýza a Kritická diskursivní analýza**

*Diskursivní analýza* je souhrnné označení, pod které lze zařadit příslušné kvalitativní metody ke zkoumání užití jazyka a jeho role v sociálním životě (Given (ed.), 2008: 217). Jinými slovy diskursivní analýza (dále DA) je souhrn výzkumných přístupů, které se zabývají analýzou komunikačních procesů v rozdílných kontextech (Keller, 2011: 20).

*Kritická diskursivní analýza* (KDA) pak představuje jeden ze směrů v rámci diskursivní analýzy, pod které se řadí několik škol a jimi vypracované konkrétní metodologie. Tak, jak částečně vyplývá z výše uvedených definicí DA, KDA předpokládá jazyk jako

---

<sup>3</sup> Předmětem analýzy v této diplomové práci jsou novinové články z Národních listů, tedy deníku který vycházel v Praze a byl čten především Pražany a pražskou mladočeskou inteligencí. Samotný výběr korpusu není mocensky neutrální, upřednostnění pražského periodika a zaměřenost na pražský kontext je možné vyložit jako akt, kterým se jakožto autorka výzkumu žijící v Praze podílím na reprodukci pragocentrismu.

*sociální praktiky* (Fairclough, 2001b: 19) a zároveň bere zřetel na kontext užití jazyka (Wodak, Meyer, 2009: 2). Pro všechny školy KDA jsou společné určité ontologické a epistemické předpoklady. Jazyk z hlediska KDA nestojí mimo společnost, jeho užívání má reálné důsledky ve skutečném životě: „kdykoli lidé mluví, píšou nebo čtou, činí tak skrze způsoby, které jsou určovány sociálně a které působí na společnost“ (Fairclough, 2001b: 19).

KDA se vyznačuje interdisciplinárním přístupem a prvotní orientací na problém, kterým je zpravidla určitý sociální fenomén (a nikoli pouze na lingvistický materiál o sobě). Jednou z hlavních charakteristik KDA je ohled na vztah jazyka a moci (Wodak, 2001a: 2; Wodak, Meyer 2009: 9). KDA navazuje na tradici kritické teorie. Takzvaná *Kritická lingvistika*<sup>4</sup> předpokládá politicky zaujatý postoj vědce/kyně vzhledem ke zkoumanému fenoménu: „KDA se zaměřuje na kritické zkoumání sociálních nerovností, toho jak jsou vyjadřovány, signalizovány, konstituovány, legitimizovány atd. v jazyce či diskursu“ (Wodak, 2001a: 2). Jedním z partikulárních cílů KDA je ‚demystifikace diskursů‘, tedy nalézání vnitřních paradoxů a inkonzistencí či odhalování mocenského efektu podmínek, v rámci kterých vzniká a zároveň je interpretován text (srov. Fairclough, 2001b: 20; Reisigl, Wodak, 2009: 88). Vědecká práce tedy z tohoto hlediska neusiluje o nezaujatý popis sociální reality, naopak může mít emancipační dopad. Vědkyně či vědec může hrát roli sociální kritičky, což ale zároveň předpokládá snahu o vlastní sebereflexi a vymezení pozice, ze které je kritika artikulována (srov. Reisigl, Wodak, 2009: 87-88).

KDA se nezabývá pouze textem (mluveným či psaným) jako takovým, ale i procesy a strukturami, v rámci kterých text vzniká a vytvářejí se významy (Wodak, 2001a: 3). Diskurs nevyplývá čistě jen ze struktur, spíše stojí v dialektickém vztahu vůči socio-politickému kontextu, strukturám, které mají diskursivní či nediskursivní charakter. Situační, institucionální nebo sociální kontexty formují a působí na diskursy, zároveň je diskursivně

---

<sup>4</sup> Tento pojem je užíván jako synonymum s KDA (viz. Wodak 2001: 1-2).



utvářena politická a sociální realita (Fairclough, 2001b: 19-20; Wodak, 2006: 112; Wodak, 2009: 8; Wodak, Meyer, 2009: 5).

K porozumění této souvislosti mezi diskursem a sociální realitou je třeba vzít ohled na tři aspekty, a sice na: moc, historický aspekt a ideologii. Diskursy jsou z hlediska KDA strukturovány na základě *dominance*. To znamená, že v určitém řádu diskursu (viz. níže) převažují určité formy vytváření významů, zatímco jiné jsou marginalizované, opoziční nebo ‚alternativní‘ (Fairclough, 2001a: 124). Diskursy jsou produkovány a interpretovány historicky – s ohledem na určitý prostor a čas. Vztahy dominance jsou navíc legitimovány ideologií mocných skupin (Wodak, 2001a: 3).

V rámci KDA existuje více škol.<sup>5</sup> V této diplomové práci budu vycházet z postupů vyvinutých v rámci tzv. *Vídeňské školy diskursivní analýzy*, jejíž hlavní představitelkou je Ruth Wodak (2001b, 2006, 2009; Reisigl, Wodak: 2009) a částečně z práce amerického lingvisty Normana Fairclougha (1995, 2001a, 2001b, 2003).

### 2.2.2. Diskursivně-historický přístup

Vídeňská škola diskursivní analýzy se hlásí k paradigmatu KDA a vychází z Bernsteinovy sociolingvistické teorie<sup>6</sup> a kritické teorie<sup>7</sup>. Tzv. *Discourse-historical approach* (diskursivně-historický přístup, DHP) propracovaný v rámci Vídeňské školy bere v první řadě ohled na historickou dimenzi diskursivních aktů. Součástí výzkumu tak podle Wodak (2009: 7-8) je:

1. sbírání informací o historickém kontextu, ve kterém jsou

---

<sup>5</sup> Pro přehled viz. např. Wodak, 2009: 7; Wodak, Meyer, 2009: 20.

<sup>6</sup> Základním předpokladem sociolingvistiky je skutečnost, že v jazyce se odráží sociální stratifikace (Černý, 1996: 393). Britský sociální psycholog a lingvista B. Bernstein byl autorem teorie o spjatosti lingvistických schopností a dovedností na příslušnosti mluvčí/ho k určité společenské třídě. Bernstein hovořil o dvou třídně diferencovaných variantách britské angličtiny – o tzv. rozvinutém kódu (*elaborated code*) typickém pro příslušníky/ce středních vrstev a tzv. omezeném kódu (*restricted code*), který je příznačný pro zástupce/kyně dělnické třídy (viz. tamtéž).

<sup>7</sup> Pojem ‚kritická teorie‘ označuje širokou řadu teorií, které poskytují kritický pohled na společnost a oblast humanitních věd. V užším slova smyslu označuje tento pojem hlavní proud teoretické práce Frankfurtské školy (Macey, 2000: 74).

dané diskursivní události zakotveny

2. mapování vývoje a historické proměny diskursů v určitém časovém horizontu

Kritický přístup v DHP spočívá v hledání inkonzistencí a paradoxů v samotné struktuře diskursů a v odhalování a kritice manipulativního charakteru diskursivních praktik. DHP se ptá, proč v určité době nabývaly interpretace partikulárních diskursivních událostí větší validity, než jiné (srov. Reisigl, Wodak, 2009: 88).

Diskursivně-historický přístup byl vyvinut na konci 80. let v souvislosti se zkoumáním politického diskursu v rámci prezidentské kampaně Kurta Waldheima v Rakousku (Wodak 2001: 70; Wodak 2009b: 95). Později byl tento přístup použit při dalších výzkumech rasismu či konstrukce národní identity. Publikace *Discursive Construction of National Identity* rakouské lingvistky Ruth Wodak, která se zabývá diskursivní konstrukcí národních identit v Evropě (se zaměřením na Rakousko), představuje metodologické postupy, které budou stěžejním způsobem uplatněny v analytické části této diplomové práce.

DHP předpokládá čtyři základní úrovně kontextu, do kterých je každý text zasazen. Tyto úrovně jsou ve skutečnosti vzájemně propojené a odlišitelné pouze analyticky:

- *co-text* textu, tzn. bezprostřední prostředí jazyka (úroveň, kterou lze zkoumat prostřednictvím lingvistické analýzy)
- intertextový a interdiskursivní vztah mezi výpověďmi, texty, žánry a diskursy (teorie diskursu)
- kontext problému (*context of situation*) - institucionální rámce, sociální proměnné
- širší socio-politický a historický kontext, ke kterému se vztahují a ve kterém jsou zakotveny diskursivní praktiky (Wodak 2001b: 69-70; Wodak 2006: 107; Wodak, 2009: 93)

Analýza diskursu se v rámci tohoto přístupu vztahuje ke všem těmto rovinám (viz. níže), což předpokládá interdisciplinaritu výzkumu (lingvistická analýza na nejnižší úrovni propojená se

sociologickou a historickou analýzou širšího kontextu). Interdisciplinární charakter má i tato diplomová práce – vedle lingvistické teorie a analýzy se v následujících kapitolách budou protínat témata politické historie (studium politicko-historického kontextu 70-90. let 19. století), sociologie (téma identity, národní identity) a genderových studií.

Dalšími aspekty, kterými se DHP vyznačuje je ne-lineární proces výzkumu, zaměření se na více žánrů a oblastí aktivit a další aspekty, které byly uvedeny výše v souvislosti s KDA (Wodak, 2001: 69-70). Součástí DHP je zpravidla i etnografický výzkum, který však, vzhledem k historičnosti zkoumaného fenoménu, nebude možné v rámci této práce uskutečnit.<sup>8</sup> Konkrétní výzkumný postup, který je uplatněn v této diplomové práci bude podrobněji popsán níže.

## **2.3. Diskurs**

### **2.3.1. Foucaultovo pojetí diskursu**

Existuje více teorií diskursu. Rozdíly jsou zřetelné především mezi výklady ovlivněnými strukturalismem a těmi, které vychází z poststrukturalismu. Tato inkonzistence ve výkladu a definici diskursu je zřetelná i mezi jednotlivými díly francouzského filosofa Michela Foucaulta, na jehož teorii diskursu odkazují Norman Fairclough (1995, 2001a, 2001b, 2003) a či další představitelé a představitelky KDA. Rozdíl spočívá mezi jeho dřívějšími ‚archeologickými‘ pracemi a pozdějšími ‚genealogickými‘ díly, které jsou označovány jako poststrukturalistické ( Mills. 2009).

V díle *Archeologie vědění* hovoří Foucault o diskursu<sup>9</sup> jako o: „soubor(u) pravidel, která jsou imanentní určité praxi a která definují její specifičnost“ (Foucault, 2002: 75). Existence těchto ‚pravidel‘ pak zajišťuje, že se na místě určité výpovědi objeví daná

---

<sup>8</sup> Etnografický výzkum spočívá ve zkoumání lidí, popř. skupin v jejich přirozeném prostředí a ve snaze zachytit jejich sociální významy (Brewer, 2005: 10). První těchto podmínek etnografického výzkumu není uskutečnitelná, protože předmětem této diplomové práce je historické téma.

<sup>9</sup> Přesněji používá Foucault termínu „diskursivní formace“ (viz. Foucault 2002)

výpověď a nikoli jiná (tamtéž: 45-46). Diskurs (ve smyslu konkrétního diskursu) je tedy soubor výpovědí, které jsou podřízeny určitým pravidlům. Tyto pravidla pak vedou k distribuci a cirkulaci určitých tvrzení a výpovědí (Mills: 2009: 54). Foucault ve svých raných archeologických dílech, jako jsou *Dějiny šílenství*, *Zrození kliniky* či *Slova a věci* klade zejména důraz na popis diskursu, jako již hotového celku a jako prostoru, ve kterém vznikají určité výpovědi.<sup>10</sup>

O trochu jiný pohled na diskurs a jeho analýzu, představil Foucault ve své úvodní přednášce na Collège de France, nazvané *Řád diskursu* z roku 1970.<sup>11</sup> Foucault se v této pozdější fázi svého myšlení zaměřuje směrem k analýze diskursivních praktik. Diskurs se již nejeví nezávisle na společnosti, Foucault se obrací k analýze moci, resp. k otázkám, jak došlo k zavedení určitých režimů pravdy apod. (srov. Foucault, 1994).

### 2.3.2. Diskurs a text

Americký lingvista Norman Fairclough navazuje z velké části na Foucaultovo pojetí diskursu, které bylo načrtnuto v eseji *Řád diskursu* a které se objevuje ve Foucaultových pozdějších dílech. Fairclough (v návaznosti na pozdější Foucaultovo dílo) pojímá diskurs jako ‚užití jazyka‘. Tomuto ‚užití jazyka‘ však nelze rozumět ve smyslu Saussurova pojmu *parole*, který označuje individuální užití jazyka na základě pevně daných pravidel, systému jazyka neboli *langue*.<sup>12</sup> Naopak, Fairclough (srov. 2001b:

---

<sup>10</sup> Například v knize „*Slova a věci*“ (2007) Foucault charakterizuje a porovnává tři systémy epistémé, v závěru samotné knihy se zabývá diskursivními podmínkami, které daly za vznik vědě o člověku. Nezabývá se však tím, co umožnilo změny těchto podmínek.

<sup>11</sup> V českém překladu přednáška vyšla v roce 1994 ve sborníku „Diskurs, autor, genealogie“ (viz. Foucault, 1994).

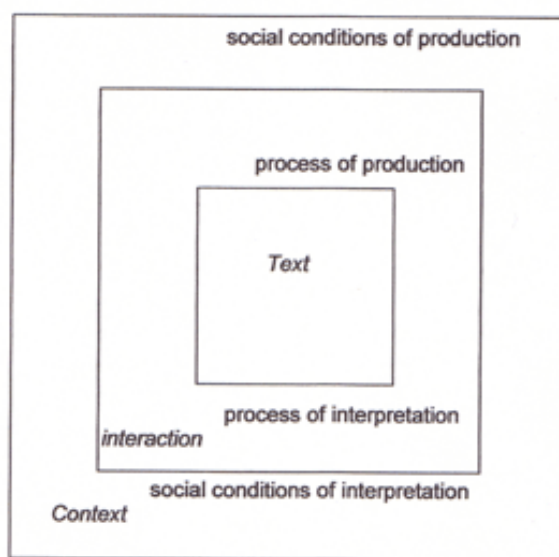
<sup>12</sup> Saussure rozlišoval dvě složky jazyka: *parole* (užití jazyka) a v protikladu stojící *langue* (jazykový systém nebo „pravidla jazyka“). Dle Fairclougha je samotná tato distinkce problematická, protože *langue* není jednotná a homogenní, jazykové konvence se liší (výše zmiňovaná sociolingvistika například poukazuje na rozdíly jazykového kódu v souvislosti se sociální stratifikací) a jsou ovlivňovány mocensky. Na základě této kritiky se *langue* nejeví jako pevná struktura, jazyk má z tohoto pohledu charakter sociální praktiky. V této souvislosti již nelze hovořit o ostré dichotomii mezi *parole* a *langue*.

19-21) chápe diskurs jako pojem alternativní k Saussurově strukturalistickému rozlišení *parole* a *langue*. Diskurs je podle Fairclougha (tamtéž) užitím jazyka, které je určeno sociálně a zároveň působí na společnost. Diskurs a společnost, potažmo konkrétní diskursy a konkrétní výseky sociální reality, stojí v dialektickém vztahu.

Diskurs zahrnuje podmínky, v rámci kterých vzniká a zároveň je interpretován *text* (Fairclough, 2001b: 20; Reisigl, Wodak, 2009: 89-90). Text je součástí diskursu, jedná se o zpředmětnění procesů produkce textu na jedné straně a zároveň o zdroj procesů textové interpretace na straně druhé (Fairclough, 2001b: 20). Zjednodušeně: text je produkt a zdroj lingvistických procesů, materiální manifestací diskursu a zároveň jeho součástí.

Podmínky produkce a interpretace textu se vztahují k více rovinám kontextu, které podle Fairclougha (2001b: 20-21) zahrnují: kontext sociální situace, institucionální a dále širší společenský kontext. Toto dělení je však jen analytické, podobné rozlišení rovin kontextu představuje Wodak (viz. výše). Model diskursu viz. obr. č. 1.

Obr. 1. model diskursu dle Normana Fairclougha



Zdroj: Fairclough (2001b: 21)

Diskursy je dle Fairclougha (2001a: 123) množné nahlížet

jako „rozličné reprezentace sociálního života, které jsou ve své podstatě situované – různě situovaní sociální aktéři ‚vidí‘ a reprezentují sociální život různými způsoby, rozličnými diskursy“. Výpovědi, vzniklé za určitých diskursivních podmínek se materializují a mají reálné dopady na okolní svět. V této souvislosti lze mluvit o tzv. *diskursivních praktikách* (diskursivních aktech). Jak bylo naznačeno výše, ne všechny výpovědi mají stejné efekty, důležitou roli hraje moc, ideologie či historický aspekt. Sociální aktéři konstituují skrze diskursy objekty svého poznání, sociální identity či vztahy mezi sociálními skupinami. *Diskursivní praktiky* dále slouží ke konstrukci, udržování či obhajobě sociálních podmínek či naopak k transformaci, delegitimaci či odbourání statusu quo (Wodak 2009: 8). *Diskursivní praktiky* jsou realizacemi *diskursivních strategií*, resp. „více či méně úmyslných a přesných plánů praktik k dosažení partikulárních společenských, politických, psychologických či lingvistických cílů“ (Wodak 2001b: 73).

Diskursy nejsou jasně ohraničené ani trvalé a nelze jasně a objektivně definovat jejich hranice. Diskurzy jsou analytickou konstrukcí, jejich vymezení vždy odpovídá perspektivě a interpretaci osoby, jež je analyzuje (Reisigl, Wodak, 2009: 89).

### **2.3.3. Text, žánr, oblast jednání a jejich vztah k diskursu**

Text byl výše definován jako součást diskursu, jako výsledek procesu produkce textu v podmínkách určitého kontextu. Byl také charakterizován jako zdroj, který je v rámci určitého kontextu interpretován (Fairclough, 2001b: 20). Diskursivně-historický přístup si všímá přiřazení textů (nebo jiných forem materializace diskursu) k *žánrům* (*genres*) (viz. Reisigl, Wodak, 2009; Wodak, 2001b; Wodak, 2006). Žánry představují konkrétní formy jednání a produkce sociálního života skrze jazyk (Fairclough, 2001a: 123). Jsou to konvencionalizované, více či méně fixní formy užití jazyka, které jsou spjaté s určitými typy společenských aktivit (Fairclough, 1995: 14). Žánry jsou konvence, které působí na úrovni produkce

textu a mají vliv na jeho výslednou podobu. Z toho důvodu je třeba je při analýze zohlednit. Příklady žánrů jsou třeba televizní debaty, tiskové konference a prohlášení, fejetony či novinové články.

S žánry souvisí *akční oblasti* neboli *akční pole*<sup>13</sup> (*fields of action*). Ty představují výseky sociální reality, které přispívají k vytváření a formování ‚rámce‘ konkrétního diskursu (Reisigl, Wodak, 2009: 90). K různým akčním polím se vztahují různé funkce a cíle diskursivních praktik. Lze je tedy charakterizovat jako segmenty sociální reality, ke kterým se vážou konkrétní diskursivní praktiky. V politickém diskursu mohou být akčními poli zákonodárné procesy, politický marketing, výkon politické moci, veřejné mínění atd. Akční pole lze oddělit pouze analyticky. Jejich rozlišení je důležité pro snadnější specifikaci působení konkrétních diskursivních praktik na konkrétní oblasti sociální reality.

#### 2.3.4. Analýza diskursu

Norman Fairclough (2001b: 21) charakterizuje analýzu diskursu jako analýzu vztahu mezi texty, procesy jejich vzniku a interpretace a sociálními podmínkami těchto procesů (tj. jednotlivými úrovněmi kontextu). Analýza diskursu nepředstavuje lineární proces, probíhá spíše hermeneuticky (Meyer 2001: 16, 19).

Ruth Wodak (2001b: 73; 2006: 112; 2009: 93) rozlišuje tři základní kategorie analýzy :

- obsah, resp. témata diskursu
- diskursivní strategie
- jazykové prostředky a formy realizací diskursivních strategií

První úroveň analýzy představuje vyhrazení tematických okruhů, které souvisí se zkoumanou problematikou. V případě této diplomové práce bude prvním krokem identifikace témat, která se vyskytují ve vybraném korpusu textů.

---

<sup>13</sup> Překlad pojmu uskutečněn s pomocí Mgr. Jana Šamánka

Na rovině analýzy strategií jde dále o určení jednotlivých strategií, které slouží například obhajobě statusu quo či transformaci sociálních podmínek. Strategie, jak bylo výše zmíněno, představují: „plánované sociální (diskursivní) aktivity, charakteristické politickými či socio-psychologickými cíly či funkcemi těchto aktivit a lingvistickými prostředky vytvořenými k realizaci těchto cílů“ (Wodak 2009: 34).

Wodak (2006: 112) rozlišuje následující typy diskursivních strategií:

- konstruktivní (cílem je vytvoření diskursu)
- transformační (cílem je proměna diskursu)
- přetrvávající (cílem je uchování statusu quo)
- destruktivní (cílem je zničení statusu quo, odstranění stávajícího diskursu)

Se strategiemi jsou spojené tzv. *topoi* či *loci*, neboli konvencionalizované, stereotypizované části argumentace. *Topoi* představují schémata argumentace vedoucí od argumentu k závěru/tvrzení (srov Wodak 2001b: 74; Wodak 2009: 34-35).

Na třetí úrovni analýzy prostředků a forem realizací strategií probíhá analýza lexikálních jednotek a syntaktických prostředků, které jsou užívány v rámci partikulárních strategií.

Wodak a Reisigl (2009: 93) a Wodak (2006: 113) se zaměřují na těchto 5 základních otázek, které se týkají konstituce identit ‚my‘ a ‚oni‘:

1. Jak jsou určité osoby, objekty, fenomény/události, procesy a akce pojmenovávány a jakým způsobem je na ně lingvisticky odkazováno?
2. Jaké charakteristiky, kvality a rysy jsou sociálním aktérům, fenoménům/událostím či procesům připisovány?
3. Jaké argumenty jsou použity v konkrétním diskursu?
4. Z jaké perspektivy jsou tato pojmenování, přisuzování a argumenty vyjadřovány?
5. Jsou příslušné promluvy artikulovány veřejně; jsou spíše ztišovány nebo zintenzivňovány



## 2.4. Design výzkumu

Design výzkumu představeného v této diplomové práci bude vycházet z postupů, které využila Ruth Wodak (2001b: 93) v diskursivní analýze rakouské petice ‚Österreich Zuerst‘. Jeho jednotlivé fáze mohou probíhat současně nebo se opakovat. Fáze výzkumu podle Wodak (2001b: 93) zní:

- Informovat se o kontextu a kotextu zkoumaného textu
- Určit žánr a diskurs, jehož součástí je zkoumaný text; vyhledat další inter-diskursivně či inter-textově relevantní informace. To znamená například texty s podobnými tématy, podobnými argumenty atd.
- Formulovat konečnou podobu výzkumných otázek. Probádat příbuzné obory a dohledávat relevantní explanační teorie a teoretické aspekty
- Operacionalizace otázek do lingvistických kategorií
- Aplikace těchto kategorií na text, interpretace významů vyplývajících z výzkumných otázek
- Načrtnutí diagramu, který vykresluje vztah mezi konkrétním textem a oblastí jednání (*field of action*)
- Celková interpretace problému

Na rozdíl od studie ‚Österreich Zuerst‘, kde byl odpočátku daný zkoumaný text (samotná petice ‚Österreich Zuerst‘), který byl posléze doplněn dalšími relevantními texty, v této diplomové práci nepracuji s předem daným korpusem textů. Korpus zkoumaných textů je sestaven v samotném průběhu výzkumu a posléze z něj vybrány dílčí texty k podrobnější analýze. Z toho důvodu bude mít design mého výzkumu následující podobu:

- Studium již existujících studií a teorií týkajících se žen a nacionalismu
- Sbíráání historických údajů o socio-politickém kontextu

70.-90. let 19. století v českých zemích

- Tvorba textového korpusu
- Určení žánrů a témat jednotlivých textů vybraného korpusu. Předběžné načrtnutí vztahu mezi jednotlivými texty, žánry a diskurzy
- Případné doplnění korpusu a vyhledání dalších inter-diskursivně či inter-textově relevantních informací)
- (Re)formulace a doplnění výzkumných otázek; operacionalizace otázek do lingvistických kategorií
- Aplikace těchto kategorií na text, interpretace
- Celková interpretace problému

### **3. Teoretická část:**

#### **3.1 Teorie nacionalismu**

##### **3.1.1 Teorie vzniku národa**

Britský teoretik Anthony Smith (1998: 223-225) rozlišuje v současné teorii vzniku národů a nacionalismu několik základních paradigmat. První z nich je *primordialismus*, reprezentovaný např. antropologem Cliffordem Geerzem. Teorie spadající pod toto paradigma vyvozují vývoj k národům od původně ‚primordiálních‘ atributů jako je např. sdílený jazyk, území, rodové vazby či náboženství.

Smith dále rozlišuje tzv. *perennialistické paradigma*, jedná se o teorie, které popisují utváření národů jako výsledek dlouhých historických procesů – především starých etnických a politických vazeb, které mají původ v předmoderní době. Třetím paradigmatem je *postmodernismus*. Badatelé řadí se do tohoto proudu se zabývají dekonstrukcí textů o nacionalismu a zaměřují se na analýzu proměn a dynamiky národních identit do současnosti.

Asi nejvlivnější proud ve studiu národů a nacionalismu v současnosti představují tzv. *modernisté*, kteří pojmají národ jako ‚produkt‘ moderní doby, jako fenomén, jehož vznik souvisí s

modernizačními procesy<sup>14</sup>, které se udály od konce 18. století (tamtéž). Národ má z tohoto hlediska spíše ‚občanský‘, nežli etnický charakter. Je spjat s nárokem na určité území a svrchovanost a na politickou participaci. Příslušnost k národu je chápána jako ‚občanství‘ a je otázkou spíše svobodné vůle a dobrovolného přitakání národní identitě (Renan, 2002), nežli původu.

Posledním významným proudem je *ethnosymbolismus*, reprezentovaný výše uvedeným teoretikem (Smith, 1998: 225). Ethnosymbolismus vychází z předpokladu, že národ je sice ‚vynález‘ moderní doby, ale symboly, na základě kterých je artikulován, mají mnohem starší charakter. Jinými slovy: moderní národy jsou sociální konstrukty, nevznikly ale nahodile. Moderní národ je vystavěn na základě (etnických) kulturních vazeb a symbolů, prastarých kulturních zdrojů, které byly určitým způsobem reinterpretovány a strategicky využity.<sup>15</sup> Z teorie ethnosymbolismu budu dále vycházet v analytické části této diplomové práce.

Předkládané rozdělení paradigmat teorie národů a nacionalismu je spíše orientační, neboť badatelé a badatelky spadající do jednoho proudu se obvykle neobejdou bez pojmů a kategorií příznačných pro jiná paradigmata (viz. Hroch, 2009: 44). Jak se pokusím níže ukázat na příkladu diskuse o spojitosti vzniku národních hnutí s formováním moderní občanské společnosti (resp. s procesy politické modernizace), řada vlivných teorií naráží na dva základní problémy. Jedná se o absenci či nedostatečnou reflexi role genderu (Yuval-Davis, 2003: 1) a západocentrismus (Smith, 2006).

---

<sup>14</sup>Pod těmito procesy je míněna například industrializace a nástup kapitalismu (E. Gellner), ideje spojené s osvícenstvím (E. Kedourie), rozmach tisku a role sociální komunikace, zpřístupnění vzdělání širokým vrstvám (B. Anderson) atd.

<sup>15</sup>V kontextu českého národního hnutí se může například jednat o reinterpetaci a strategické využití staroslovanských mýtů či ideologie a událostí spojených s rozmachem husitského hnutí. Viz. např. využití archetypálních obrazů hrdinek slovanské mytologie, kterým se věnovala česká badatelka Jitka Malečková (2000).

### 3.1.2. Občanský koncept národa a jeho kritika

#### 3.1.2.1. Souvislost mezi nacionalismem a vznikem občanské společnosti

Z hlediska modernistických teorií šel vznik (západních) národů ruku v ruce s rozvojem občanské společnosti (resp. procesem politické modernizace), ke kterému došlo v západním světě po vypuknutí Francouzské revoluce.<sup>16</sup> Jeden z hlavních argumentů podporujících tuto tezi zní následovně: jestliže bylo národní hnutí hnutím politickým, tedy hnutím obracejícím se na veřejnost, musely být podmínky jeho úspěchu odvislé od politických poměrů, resp. národní agitace se logicky mohla nejlépe uplatnit tam, kde nepanovala politická kontrola a cenzura (Hroch, 2009: 106-107). Vazbu mezi nároky na národní sebeurčení a základními principy občanské společnosti lze vysvětlit i jinak:

„požadavek rovnosti všech národů bez ohledu na jejich početnost, moc či bohatství zcela korespondoval s demokratickým požadavkem rovnosti všech občanů bez ohledu na jejich původ a bohatství“ (tamtéž: 108).

Výše uvedená argumentace však ne zcela odpovídá politické praxi Evropy 19. století. Nacionalismus se podle Hrocha (tamtéž) ale šířil i tam, kde převládala náklonnost k tradičním hodnotám staré společnosti. To byl případ staročešů (potažmo pak české konzervativní šlechty), strany honoračního typu (viz. níže), na jejímž fungování a stranické struktuře se ještě odrážely prvky starého (feudálního) řádu. Staročeši sice usilovali o rovnocenné postavení českého národa v rámci mnohonárodnostního Rakouska (potažmo Rakouska-Uherska), nepostupovali však analogicky na mikro-rovině (jako později mladočeši) ve smyslu požadavku rovných politických práv pro všechny občany (viz. níže).

Historik Miroslav Hroch (2009: 106) se dále zmiňuje o teoriích, které chápou rozvoj národního hnutí a politickou

---

<sup>16</sup>Viz. např. Kedourie, 2002; Hobsbawn, 2002; Kohn, 2002. Vznik občanské společnosti ale u těchto a dalších autorů nelze chápat jako kauzální příčinu vzniku národů, spíše jako souběžný a provázaný aspekt, důsledek modernizačních procesů.

modernizaci (ve smyslu procesů přechodu od feudální společnosti k moderní občanské společnosti) jako dva mimoběžné procesy. Jedním z argumentů, na kterých tyto přístupy staví, je skutečnost, že příslušníci nevládnoucích etnických skupin angažující se v národních hnutích zpravidla neurčovali obsah a směr bojů za občanská práva (tamtéž). Dalším, mnohem závažnějším argumentem je, že spojení procesů politické modernizace a nacionalismu je spíše náhodné, je příznačné pro evropský historický kontext a mezi těmito dvěma jevy nemusí být kauzální souvislost (srov. Smith, 1998: 223-225). Právě tento a dále genderový aspekt debaty o nacionalismu a procesu politické modernizace rozvedu v následujících odstavcích.

### 3.1.2.2. Západocentrismus

Mezi takzvané ‚modernisty‘, kteří hovořili o souvislosti mezi procesy politické modernizace a vznikem národních hnutí patřil například americký historik a filosof židovského původu Hans Kohn. Kohn (2002: 88) tvrdí, že „rozšiřování nacionalismu v celosvětovém měřítku je důsledkem evropanizace a modernizace nezápádních a předmoderních společností. ... (R)ozmach nacionalismu (je) úzce spojen s počátky prosazování se suverenity lidu, teorií vládnutí na základě aktivního „souhlasu ovládaných“, rozvojem sekularismu, oslabováním dřívější náboženské, kmenové, rodové či feudální loajality a s postupem urbanizace, industrializace a zdokonalováním prostředků komunikace“.

Proti takovému pojetí národa a nacionalismu lze namítnout, že je silně západocentrické (Smith, 2006: 173). Zatímco modernisté zdůrazňují ‚občanský‘, resp. sekulární a politický aspekt při vytváření moderních národů typický pro historický vývoj v západní Evropě, Anthony Smith definuje národ způsobem velmi blízkým pojmu *ethnie*, neboli etnické společenství a dodává, že národy se vytvářejí na základě etnických jader, které představují kulturní bázi pro konstrukci národní pospolitosti (Smith, 1991: 41-42). Jinými slovy: zatímco většina modernistů opomíjí nebo marginalizuje

důležitost etnických vazeb při formování moderních národů, Smith jim přikládá klíčovou roli (srov. Smith, 1991; Smith, 2006) Etnická společenství se podle něj vyznačují především společnou historickou pamětí a existencí mýtů o společném původu<sup>17</sup> a dále jedním či více kulturními atributy (jazyk, obyčej, náboženství), které konkrétní etnickou skupinu odlišují od ostatních skupin (Smith, 1993: 21)<sup>18</sup>. Rozdíl mezi etnickými skupinami a národy spočívá pouze v několika aspektech – zejména v tom, že národy mají území, se kterým jsou fyzicky spojeny, zatímco etnické skupiny mohou být s určitým územím spojeny pouze symbolicky (tamtéž).

Smithova definice vymezuje národ jakožto soubor obyvatelstva nebo pojmenovanou populaci „která sdílí historické území, společné mýty a historickou paměť, masovou kulturu, společnou ekonomii a společná zákonná práva a povinnosti závazná pro všechny jeho členy“ (Smith, 1993: 40; Smith, 2006: 175), přičemž připouští možnost absence jednoho nebo více z těchto prvků. Národ je tak podle Smitha de facto etnické společenství, které je fyzicky a reálně spjato s určitým územím (tamtéž) Tato definice umožňuje označovat jako národy i taková ne-západní společenství, která například nesdílejí vlastní zákony. Vyloučení občanského aspektu z definice národa tak umožňuje uvažovat o národech i v předmoderním nebo ne-západním kontextu.

Miroslav Hroch (1999) ve své komparativní studii národních hnutí ukázal, že národní agitace se v českém prostředí rozvíjela právě v kontextu demokratizace režimu a přechodu ke konstituční monarchii. Tuto skutečnost, tedy souvislost rozvoje českého národního hnutí s procesy politické modernizace, však, vzhledem k výše nastíněné kritice, nelze generalizovat na okolnosti vzniku

---

<sup>17</sup>Silke Wenk (2000: 66) uvádí, že genderované obrazy hrají zásadní roli v rámci těchto narativů o společném původu a historickém směřování národa. Podle této autorky je rozšířený obraz národa jako ‚rodiny‘, ve které jsou více či méně jasně rozděleny genderové role.

<sup>18</sup>Smith vyjmenovává celkem 6 bodů, kterými se vyznačuje ideální typ etnického společenství. Jedná se o: vlastní kolektivní jméno, mýtus o společném původu, sdílenou historickou paměť, jeden či více specifických a odlišujících prvků kultury, spojení s určitou „vlastní“, pocit solidarity s významnými částmi populace (viz. Smith, 1993: 21).

národů obecně.

### 3.1.2.3. Genderové hledisko

Občanský koncept národa, který jsem představila výše, je třeba upřesnit i z genderového hlediska. Podle Yuval-Davis (2003: 1) zahrnují konstrukce národů obvykle specifický význam ‚mužství‘ a ‚ženství‘. Ženy sice obecně představují součást národních celků, ale obvykle se k nim vztahují specifická pravidla a praktiky:

„Navzdory rétorice o rovnosti všech, kdo participují na národním projektu, národ zůstává, podobně jako jiné feminizované entity, rozhodně, historicky a globálně, vlastnictvím mužů“ (Mayer, 1999: 1).

Kohnem zmiňovaný *aktivní souhlas ovládaných* (Kohn, 2002: 88), jakožto atribut kontextu rozvoje nacionalismu, v mnoha případech znamenal rozmach politických práv, avšak výhradně politických práv mužů, jakožto příslušníků národů (srov. Pateman, 1997). Jestliže definice a rozsah občanských práv je určen právním řádem, který je patriarchální (Pateman, 1997: 47) a zároveň je problematika národů a nacionalismu nahlížena ve vztahu k občanské společnosti, dochází k vyloučení ženy z tohoto diskursu (srov. Yuval-Davis, 2003: 2). Jinými slovy, analýza národních hnutí jakožto důsledku procesů politické modernizace, přerodu veřejné sféry, která však byla původně konstituována jako patriarchální kategorie (srov. Pateman, 1997: 45) s sebou nese riziko přehlížení role ženy ve formujícím se národě, protože ta byla z veřejné sféry tradičně vyloučena (srov. taměž). Rolí české ženy ve veřejné sféře se budu zabývat níže.

Gender a potažmo i sexualita hrají zásadní roli při utváření národa a zachování národní identity, stejně tak v přístupu k benefitům vyplývajícím z národní příslušnosti (Mayer, 1999: 2). Yuval-Davis (2003: 47) hovoří o ženách, jakožto symbolu národní jednoty, cti a *raison d'etre* kolektivní entity. Ženám byla tradičně přidělována odpovědnost za uchování a předávání tradic, jednak

národního jazyka stejně tak jako národní kultury (Wenk, 2000: 65).

Dle Yuval Davis (2003) lze kontextu mnoha národních hnutí hovořit o částečném či úplném vyloučení žen z politického těla kolektivního ‚my‘. Zcela vystihující je slavná definice národa britského teoretika Benedicta Andersona (1997: 21, 23), který představuje národ jako *pomyslné společenství*, jako *hluboké, horizontální soudružství*, o kterém ale dále hovoří jako o ‚bratrství‘. ‚Bratrství‘ jakožto součást sloganu Francouzské revoluce podle filosofky Carole Pateman (1997: 47n) znamená stav, kdy je původní zřízení, ve kterém jeden muž/král/otec vládl nad všemi muži a ženami, přetransformováno v uspořádání, kdy panuje rovnost mezi všemi (bílými, heterosexuálními) muži ve veřejné sféře a zároveň je zachována nerovnost ve sféře soukromé, tedy nadvláda muže nad ženou:

„Bratrská společenská smlouva vytváří nový, moderní patriarchální řád. Ten je rozdělen do dvou sfér: občanské společnosti, neboli všeobecné sféry svobody, rovnosti, individualismu, rozumu, smlouvy a nestranného práva – sféry mužů neboli ‚individuů‘; dále pak soukromé sféry, sféry žen, která je ale ovládána muži, pro kterou je signifikantní partikularita, přirozená podřízenost, pokrevní pouto, emoce, láska a sexuální vášeň“ (Pateman, 1997: 51).

Patriarchát má podle této autorky dvě dimenze. Jedna, zahrnující nadvládu otce nad syny byla překonána s přechodem od tradičního zřízení do moderní občanské společnosti (tedy v procesu politické modernizace), zatímco druhá, zahrnující nadvládu muže nad ženou zůstala platná (Pateman, 1997: 47). Národ byl konstruován jako hegemonní doména maskulinity a heterosexuality a tak je hlavním místem institucionalizace genderových rozdílů (Mayer, 1999: 13).

### **3.1.3. Nacionalismus a formování národa**

Nacionalismus je podle Anthonyho Smithe (2006, 175; 2001: 9) ideologické hnutí fungující za účelem získání a udržení



autonomie, jednoty a identity jménem populace, která je svými členy označovaná jako národ. Nacionalismus je zároveň podle tohoto autora jedním z nejrozšířenějších mýtů dnešní doby, který hlásá odvěkou existenci národů, které je třeba probudit (Smith, 1991: 19).

Výše jsem se věnovala inkluzivní dimenzi národů, které se formovaly v souvislosti s ideemi Francouzské revoluce. Jako každá kolektivní entita jsou i národy konstruovány v diferenci vůči jiným národům (srov. Jenkins, 2004). Podle Tamar Mayer (1999: 1) je nacionalismus formou performace exkluzivity a hegemonie kolektivního ‚my‘. Performace výlučnosti vlastního ‚my‘ tak znamená *empowerment* těch, kteří náleží do stejného ‚pomyslného společenství‘. Zároveň, představuje-li nacionalismus *empowerment* národního ‚ega‘ (které je často neoddělitelné od ega individuálního), nelze toto ego myslet odděleně od genderu a sexuality:

„Protože národ byl vytvořen jako heterosexuální, mužský konstrukt, národní ego je úzce spjato s patriarchálními hierarchiemi a normami. To umožňuje mužům a národům kontrolovat ženy a druhé (národy) a dosahovat tak stavu nadřazenosti“ (Mayer, 1999: 6).

Skrze nacionalismus je vytvářena a reprodukována dichotomie ‚my‘ a ‚oni‘, logika, na které je ve své podstatě postaven genderový řád (srov. Irigaray, 1985). Národ, gender i sexualita jsou konstruovány v protikladu k druhému Jinému, vůči své negaci, ne-identitě.<sup>19</sup> Tento vztah je vztahem mocenským (srov. tamtéž; Mayer, 1999: 2). Podle Mayer (1999: 1) je tak skrze nacionalismus ospravedlňována sexuální kontrola a represe a reprodukována genderová hierarchie: „Empowerment jednoho genderu, jednoho národa či jedné sexuality se v podstatě odehrává na úkor a dis-empowermentu jiných. Protože se lidé definují na základě více identit<sup>20</sup>, vzájemné působení národní identity, genderu

---

<sup>19</sup>Podle Irigaray (1985) je ‚muž‘ definován vůči své negaci, ‚ženě‘. Žena tudíž není chápána jako autonomní existence, subjekt nadaný vlastními kvalitami, ale je vymezena v protikladu vůči muži.

<sup>20</sup>V současné sociologii je osobnost chápána jako průsečík mnoha identit. Některé z identit mohou mít fluidní povahu (např. Giddens). Jak ukázal

a sexuality nutí lidi definovat své identity komplexním způsobem“.

Podle Miroslava Hrocha nemusí být nacionalismus nutně spjat se snahou o získání státnosti. Přechod k moderním národům podle tohoto autora probíhal ve dvou základních vzorcích: jednak v kontextu státních národů, které existovaly již od středověku a dále pak v kontextu nevládnoucích etnických skupin, kde národní hnutí usilovalo o dosažení atributů svébytné národní existence (Hroch, 2009: 49; Hroch, 1999: 155). Druhý z těchto typů – tedy národní hnutí v režii nevládnoucí etnické skupiny byl případ Čechů v Rakouské monarchii, potažmo Rakouska-Uherska. Mezi těmito výše uvedenými typy existuje podle Hrocha (1999: 156) několik rozdílů, ten nejzásadnější spočívá ve skutečnosti, že „formování ‚malého národa‘ bylo výsledkem uvědomělé a usilovné vlastenecké činnosti, zápasu s elitami multietnické monarchie, jehož výsledek nebyl předem jasný, zatímco národ státní byl danou entitou, která měla své místo v mezinárodních vztazích a proměnná byla jen ve svém vnitřním uspořádání.“

Svébytná národní existence nebyla pro české národní hnutí záležitostí předem samozřejmou, nýbrž něco, co bylo třeba vybudovat a vybojovat. Podle Hrocha (tamtéž) měl tento fakt mimořádný význam pro vývoj mentalit, hodnotových systémů a nakonec i strategií, které byly v národním boji nasazovány. Jedním z výrazných specifík malých národů formujících se v rámci multietnické říše bylo propojování nacionálních a sociálních konfliktů, respektive přenášení sociálních konfliktů na vyšší úroveň, úroveň nacionálního rozporu (srov. tamtéž: 157-158). Národní agitace a mobilizace se tak obracela na skupiny spočívající ‚dole‘ na společenském spektru. Emancipace těchto skupin obyvatelstva mohla být „prezentován(a) a interpretován(a) jako úspěch na cestě historického pokroku ... Zároveň měli obvykle lepší porozumění pro narušování legitimit, méně si cenili historické kontinuity, více sympatizovali s politickými a sociálními aktivitami, které vycházely zdola“ (tamtéž: 159). Emancipace neprivilegovaných, jakožto symbol pokroku, vlastního vymezení

---

francouzský sociolog Pierre Bourdieu, některé identity (zejména genderové) mohou být zcela somatizované (viz. Bourdieu, 2000).

národa může mít i genderový aspekt. Například Jitka Malečková (2002) ve své studii národního hnutí v Osmanské říši ukázala, že na konci 19. století došlo v Turecku k emancipaci žen ve jménu národa.

Hroch (2009: 53-54) rozlišuje tři fáze formování národa, které probíhaly jak v kontextu nevládnoucích etnických skupin formujících národní hnutí, tak v kontextu státních národů. V takzvané fázi ‚A‘ šlo o vymezení atributů, kolem nichž se mohla začít koncipovat národní identita. Jedná se například o vymezení národního území či zájem učenců o partikulární jazyk etnika či jeho folklór. Takzvaná fáze ‚B‘ spočívala v agitaci, kdy skupina příslušníků/nic určité etnické skupiny (či osob se zájmem o partikulární etnickou skupinu) začala šířit národní uvědomění, artikulovala národní identitu a nabídla ji příslušníkům daného etnika. V kontextu státních národů lze v této fázi hovořit o bojích za občanská a politická práva, spíše než o mobilizaci mas, ke které dochází až v následující fázi. Poslední fáze ‚C‘ pak představuje masové národní hnutí, kdy národní identitu přijímá rozhodující část příslušníků a příslušnic daného etnika. V této fázi se teprve utváří a formuje národní politický program. Fáze ‚C‘ je završena v momentě, kdy „národní pospolitost měla plnou sociální skladbu a kdy hnutí dosáhlo plné politické autonomie nebo nezávislosti“ (Hroch, 2009: 54). Jak se pokusím zdůvodnit níže, fáze ‚C‘ formování národa odpovídá období druhé poloviny 19. století.

### **3.1.4. Národní identita**

Národní identita jednou z celé řady identit jedince (srov. Jenkins, 2004). Je založena na etnických prvcích a obsahuje představu o společné vlasti, společných tradicích a hodnotách, společné paměti a mýtech a společných zákonech (Hroch, 2009: 37). Funkce národní identity spočívá v tom, že definuje příslušnost ke kolektivnímu ‚my‘, usazuje jedince ve světě, ačkoli veškerá sociální identita je neustálým dynamickým procesem ‚stávání se‘ a nikoli statickým atributem (Jenkins, 2004: 5). Národní identita je,

jak vyplývá z výše uvedeného, úzce spjata s nacionalismem. Přijetí národní identity určitou populací podle Smithe (2006: 176) souvisí s návazností na mýty o ‚vyvolenosti‘ partikulárních etnik. Národní identita je založena na reinterpretaci etnosymbolů, zároveň se skrze národní identifikaci etnosymboly reprodukuje (Smith, 2006: 175).

Jelikož mají lidé celou škálu identit, národní identita stojí v souhře s genderem a sexualitou. Jak národ, tak gender podléhají fikci ‚vrozenosti‘ (Mayer, 1999: 2). Zároveň jsou genderové i národní identity (podobně jako veškeré jiné identity) založeny na konstrukci podobnosti a odlišnosti, na základě vymezení vůči *jinému druhému*, kterým je v případě maskulinní identity žena, v případě konstrukce heterosexuální identity sexuální menšiny a v případě národa jiné národy (tamtéž; Irigaray, 1985; srov. Jenkins: 2004). Dichotomické pojetí vztahu ‚já‘ resp. ‚my‘ versus ‚jiný druhý‘ v sobě zahrnuje nerovné mocenské vztahy (Mayer, 1999: 2; Irigaray, 1985). Privilegovaný národ, privilegovaný gender a privilegovaná sexualita se tak vyskytují v součinnosti při konstrukci sociálních, politických či kulturních institucí, jež usilují o hegemonní pozici:

„Skrze opakování akceptovaných norem a chování – kontrolou nad reprodukcí, militarismem a hrdinstvím a heterosexuálníitou – pomáhají příslušníci vytvořit privilegovaný národ; stejně tak, opakovaná performace tohoto jednání ve jménu národa přispívá ke konstrukci genderu a sexuality ... prolínání národa, genderu a sexuality představuje diskurs morálního kódu, jež mobilizuje muže (a někdy ženy) aby se stali jeho výhradními ochránci a ženy jakožto ty, které mají za úkol jeho symbolickou a biologickou reprodukci“ (Mayer, 1999: 5-6).

### **3.1.5. Národní identita a role tisku**

Když byl v polovině 15. století vynalezen knihtisk, většina tištěné produkce knih představovala latinsky psanou literaturu (Anderson, 2008: 54). Cílová skupina, pro kterou byly latinské texty určeny, představovala jen malou část tehdejší společnosti.

Podle Andersona (tamtéž) tak záhy (cca 150 let po vynalezení knihtisku) došlo k nasycení poptávky po latinsko-jazyčné literatuře a majitelé tiskáren začali hledat nová odbytiště tištěných knih. Nastupující kapitalismus a s tím související potřeba rostoucí míry zisku prvních novověkých podnikatelů – majitelů tiskáren, měla podle tohoto autora za následek počátek vydávání levných edic knih v místních jazycích. Zájem o expanzi na vnikajícím trhu s tištěnými médii se v 16. století setkal s protestantismem, jehož představitelé začali používat literaturu psanou v místních jazycích jako komunikační prostředek a nástroj šíření vlastní víry:

„Koalice protestantismu a kapitalismu technologie tisku, která využívala levných populárních edic, rychle vytvořila novou rozsáhlou čtenářskou obec, k níž v neposlední řadě patřili obchodníci a ženy ... Tuto čtenářskou obec zároveň mobilizovala pro určité politicko-náboženské cíle“ (tamtéž: 56).

Raně novověkou Evropu lze charakterizovat jako prostor, kde se hovořilo stovkami jazyků a nářečí. Tištěný jazyk tak představoval důležitý nástroj komunikace, který umožňoval dorozumění tam, kde velké množství dialektů a místních variací jazyka vylučovalo osobní domluvu (tamtéž: 60). Tištěný jazyk byl jednotný a relativně trvalý, nepodléhal natolik dynamické proměně jako jazyk mluvený. Technologie tisku spojovala stále se rozšiřující skupiny čtenářstva v konkrétních tištěných jazycích do imaginárních, postupně sebe vymezujících skupin, tito ‚spolučtenáři/ky‘ pak ‚tvořili ... zárodek představy národního společenství‘ (tamtéž).

Sdílený jazyk proto představuje podle Andersona (tamtéž: 21-22) jeden z aspektů představy imaginárního společenství, národního ‚my‘. Tištěná literatura v národních jazycích je, podobně jako noviny, formou reprezentace představy společenství, kterým je národ (tamtéž: 41). Čtení aktuálního vydání deníku představuje každodenní obřad, který v určitém časovém úseku vykonává velké množství lidí (neboť noviny jsou již druhým dnem zastaralé):

„Čtenář deníku, který vidí, jak přesné kopie jeho vlastních novin konzumují jeho bližní ... je zároveň neustále ubezpečován o

tom, že vytvořená představa světa je zcela viditelně zakořeněná v každodenním světě“ (tamtéž 50).

Jinými slovy: mezi masou čtenářů národního deníku vzniká imaginární pouto na základě toho, že konzumují a zpracovávají stejné informace, představu kterou konkrétní noviny šíří o okolním světě.

Jak z výše uvedeného vyplývá, lze předpokládat, že denní tisk se významně podílel i na produkci a reprodukci obrazu českého národa, jakožto pomyslného společenství. Prostřednictvím novinových článků se rovněž vytvářel a reprodukoval diskurzivní obraz ženy, jakožto příslušnice národa (srov. Fairclough, 2001b: 21). Národní listy představovaly v poslední třetině 19. století nejvlivnější liberálně orientované periodikum (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 175), z toho důvodu přistupuji s předpokladem, že obraz české ženy představovaný v tomto periodiku reprodukoval a spoluvytvářel obraz české ženy v dobovém národně-liberálním diskursu jako takovém.

### ***3.2. Politický a socio-kulturní kontext v českých zemích 60-90. let 19. století.***

#### **3.2.1. Úvodem k socio-kulturnímu kontextu**

Po skončení desetiletého období Bachova absolutismu (1851-1859) nastoupila habsburská monarchie pomalý posun ke konstitučnímu zřízení a demokratizaci režimu. Důvodem těchto demokratizačních změn byl především neutěšený finanční stav a vyčerpanost monarchie (která se odrazila především v prohrané bitvě u Solferina v roce 1859) a potřeba získání podpory režimu ze strany měšťanských vrstev (srov. Křen, 2005: 209). Česká politická reprezentace začala v prostředí zemského i říšského sněmu artikulovat jazykové požadavky a požadavky decentralizace a větší autonomie českých zemí v rámci říše. Většina těchto požadavků se až do 90. let setkala s neúspěchem, především kvůli rozporu se zájmy Němců žijících na území monarchie, kteří se díky podpoře několika po sobě jdoucích vlád ocitali v politicky výhodnější

pozici. Politické neshody mezi českou a německou politickou reprezentací posilovaly růst národnostního sváru a napětí. Rovněž různé formy ‚nepolitické politiky‘ - národně laděných akcí a manifestací často pořádaných českými politickými předáky, zakládání spolků či rozmach český psaného tisku byly aspekty, které pomohly podnítit zrod masového národního hnutí, jehož zásadními aktérkami, jak bude ukázáno níže, byly i české ženy.

V následujících oddílech se budu věnovat politickému a sociálnímu kontextu 2. poloviny 19. století. Podrobná studie dobového kontextu je součástí metodologie diskursivně-historického přístupu.<sup>21</sup> Představím proto důležité politické události a podobu politického systému, základní demografická fakta a sociální situaci českých žen v 2. polovině 19. století. Cílem podrobného výkladu politických dějin je zejména nastínění dynamiky vztahů s německou menšinou v Českých zemích. Zvláštní pozornost budu věnovat Národní straně svobodomyslné. Tiskový orgán této strany, Národní listy<sup>22</sup>, představuje zdroj textů, které budu v poslední části této diplomové práce analyzovat.

### **3.2.2. Politické strany druhé poloviny 19. století**

#### **3.2.2.1. Volební systém a vývoj politických stran v českých zemích v 2. polovině 19. století**

Vznik politických stran byl v habsburské říši spojen se vznikem parlamentarismu. Již v revolučním roce 1848 se začala utvářet politická uskupení. Ta se profilovala jednak na základě postoje k vládnoucímu režimu a teprve až pak na národnostní

---

<sup>21</sup>Význam následujících kapitol spočívá v nastínění kontextu v rámci kterého vznikly (a byly čteny) texty obsažené v mém textovém korpusu.

<sup>22</sup>Národní listy byly původně tiskovým orgánem Národní strany. V důsledku špatného hospodaření byl deník v roce 1861 předán do správy Julia Grégra, zástupce liberálního křídla Národní strany (ze kterého se později odštěpila mladočeská strana) a později vůdce Národní strany svobodomyslné. Na Národní listy v této práci odkazuji jako na tiskový orgán mladočeské strany, přesněji se však jedná o deník původně orientovaný okolo liberální frakce Národní strany a posléze, až po založení Národní strany svobodomyslné, o tiskový orgán mladočeské strany (srov. Bednařík, Jirák, Köpplová, 2011: 110-112; Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 175; Malř, Marek (eds.), 2005: 139).

bázi.<sup>23</sup> Po volbách do říšského sněmu a zemských sněmů v roce 1861 se začaly z parlamentních frakcí a politických uskupení vytvářet politické strany. Narozdíl od roku 1848 už panovalo ve vznikajícím stranickém spektru jasné národnostní štěpení.

Hlavním dělícím aspektem mezi českou a německou stranou se stal postoj k preferovanému státoprávnímu uspořádání monarchie (Malíř, Marek (eds.), 2005: 29; Malý, Sivák, 1992: 383-384). Česká strana, reprezentovaná Národní stranou (a později i Národní stranou svobodomyšlnou) preferovala federalistický model uspořádání monarchie, který by znamenal větší autonomii na Vídni a získání politické převahy, resp. revizi mocenské nerovnováhy, kdy moc byla koncentrovaná na straně českých Němců. Německá strana, reprezentovaná Německou liberální stranou se naopak stavěla za centralistické uspořádání monarchie. Důvodem byla obava z případné ztráty výsadního vlivu nad českým územím (státní správa měla v té době jednoznačně německý ráz, což souviselo s převahou německých majetných vrstev), navíc, německému obyvatelstvu nevyhovoval koncept decentralizace říše už jen z toho důvodu, že německé obyvatelstvo bylo rozprostřeno i mimo území českých zemí (Malíř, Marek (eds.), 2005: 28-29).

Rozhodující politickou pozici zaujímala i šlechta a velkostatkáři, kteří díky nastavení volebního systému podle kurií<sup>24</sup>, disponovali relativně vysokým počtem mandátů. Přízeň ‚velkostatku‘ (především v období platnosti únorové ústavy z roku 1861 a prosincové ústavy z roku 1867) proto pro českou i

---

<sup>23</sup>Nacionalismus v období poloviny 19. století ještě v politickém kontextu českých zemí nepředstavoval hlavní ideové štěpení. V této době – například mezi radikálně-demokratickými kruhy, panovala spolupráce na transnacionální bázi, stejně tak v konzervativním proudu (Malíř, Marek (eds.), 2005 : 28).

<sup>24</sup>Kuriální volební systém v sobě zohledňuje dva prvky – tradiční stavovská privilegia a moderní liberální preference majetku a vzdělání (viz. Křen, 2005: 210; Doubek, 2004: 97-98; Malý, Sivák, 1992: 378). Jedná se o volební systém, který nesplňuje demokratické požadavky rovného a všeobecného volebního práva a jehož výsledkem je zvýhodnění určitých mocenských skupin. Únorová ústava z roku 1861 ustanovila tři kurie: velkostatkářskou, městskou a kurii venkovských obcí. Každá kurie měla třetinové zastoupení v zemském sněmu a volila do něj své zástupce. Do velkostatkářské kurie náležela šlechta. V rámci této kurie připadalo pouze několik desítek hlasů na jeden mandát, zatímco např. ve venkovské kurii připadalo na jeden mandát kolem 130 00 hlasů (Křen, 2005: 210). Volební právo bylo navíc omezeno vysokým daňovým cenem a vztahovalo se tak převážně na muže, jakožto plátce daní. Na základě této skutečnosti bylo volební právo výsadou jen malého procenta dospělé populace (srov. Křen, 2005: 210; Malý, Sivák, 1992: 379-381).



německou stranu znamenala nezbytnou podmínku při snaze o prosazení vlastních požadavků. Velkostatek se v průběhu 2. poloviny 19. století rozdělil na dvě frakce: ústavověrnou frakci, která měla blíže německým liberálům a konzervativní velkostatek, resp. frakci tvořenou historickou šlechtou, která spíše kooperovala s Národní stranou (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 24-27).

Zatímco Národní strana v čele s Palackým viděla v kooperaci s konzervativní šlechtou strategii, jak usilovat o státoprávní požadavky, pro mladou generaci liberálních politiků, zasazujících se o prohloubení občanských práv, bylo nalezení politické shody se šlechtou prakticky vyloučené (Malíř, Marek (eds.), 2005: 29). Tyto aspekty společně s kritikou vedení Národní strany kvůli neúspěchu prosazení tzv. fundamentálních článků a negativním stanoviskem mladé generace politiků vůči politice pasivní rezistence (viz. níže) vedly k odštěpení liberálního křídla Národní strany a založení mladočeské strany v roce 1874 (Malíř, Marek (eds.), 2005: 139).

Zatímco Národní strana byla stranou tzv. honoračního typu, o mladočeských již lze hovořit jako o straně moderního typu.<sup>25</sup> V protikladu proti patriarchálnímu autoritářství staročechů, tato strana vystoupila s radikálními sociálními a demokratickými požadavky, mimo jiné s dosud nevídaným požadavkem všeobecného volebního práva pro muže (Křen, 2005: 247).

V roce 1882 došlo k rozšíření volebního práva do Říšské rady, kdy byl v městské a venkovské kurii snížen volební cenzus, což umožnilo politickou participaci širokých středních vrstev (tamtéž: 244). Volební právo se ale i nadále vztahovalo výhradně na plátce daní – tedy převážně na muže (viz. níže).

V 90. letech došlo k významnému rozšíření stranického spektra podle nových politických štěpení (*cleavages*). Šanci na

---

<sup>25</sup>Honorační strany se vyznačovaly nízkým stupněm vnitřní organizace, členové těchto stran byli především politicky aktivní zástupci majetných vrstev a vzdělanostní elity. Vnitřní struktura těchto stran nebyla demokratická, spíše se dá hovořit o vysoce hierarchizované, patriarchální struktuře, o čemž svědčí i příklad Národní strany, kde byli straničtí vůdci spíše delegováni, nežli voleni. Aktivita honoračních stran se orientovala především kolem voleb, tyto strany se prezentovaly jako strany ‚všenárodního charakteru‘, přestože prakticky zastupovaly jen malý zlomek (majetné a vzdělané) populace nadané politickými právy. Uvnitř těchto stran zpravidla existovalo více frakcí. Kontakt s voličskou základnou probíhal především skrze tisk, jakožto důležité organizační jádro (Malíř, Marek (eds.), 2005: 19-20)

uplatnění těchto stran zvýšila Badeniho volební reforma z roku 1896, která zavedla všeobecné volební právo pro všechny muže nad 24 let v páté kurii (Urban, 1991: 214). Vedle již existujících socialistických stran (které však až do 90. let nebyly stranami parlamentními) byly v reakci na papežskou encykliku *Rerum novarum* zakládány křesťansko-sociální strany, které měly představovat alternativu proti sílícímu socialistickému hnutí. V roce 1897 vznikla *Česká strana národně sociální*, která původně, v protikladu vůči austromarxistickému programu sociálních demokratů<sup>26</sup>, usilovala o oslovení dělnických mas s pro-národním programem.

Socialistické a křesťansko-sociální strany představovaly protipól vůči stranám národněliberálního tábora, které byly na konci 90. let reprezentovány upadající *Národní stranou svobodomyslnou*, nově vznikajícími liberálními stranami jako *Českou stranou radikálně pokrokovou* (1897) či *Českou stranou státoprávní* (1899). Na Moravě se jednalo o relativně vlivnou *Lidovou stranu na Moravě* (1891) (Malíř, Marek (eds.), 2005: 142-143).

### 3.2.2.2. Národní strana svobodomyslná

Strany spadající do národněliberálního tábora se původně vymezovaly především proti německým stranám, v době rozšíření stranického spektra o nové stany pak proti sociální demokracii a katolickým stranám (Malíř, Marek (eds.), 2005: 19, 35). Ochota koaliční spolupráce s konzervativními stranami v 90. letech (viz. níže) a nikoli s německým liberálním táborem byla dokladem prvořadosti národního zájmu pro definici českých liberálních stran 19. století: „(O)brození občanské znamenalo také ‚obrození‘ národní a mělo zcela elementární sebezáchovnou povahu. Obecné liberální požadavky byly potom vždy tak či onak spojovány s požadavky národními“ (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 16).

Na oficiální, politické rovině, měl národní boj českých

---

<sup>26</sup>Sociálně demokratická strana československá v Rakousku byla založena již v roce 1878, jakožto odnož celorakouské sociálně-demokratické strany.

liberálních stran dvě základní dimenze – jednak historickoprávní (odvolávající se na historický vztah Zemí koruny české a Habsburků jako vztah dynastický) a dále přirozenoprávní (ve smyslu vůle českého obyvatelstva organizovat se svébytně jako politický subjekt) (srov. tamtéž: 25).

Pro strany národněliberálního tábora obecně platilo, že „byly zakotveny v jednom společném sociomentálním milieu, v němž nacionální priority a měšťanský životní styl zůstávaly společným jmenovatelem (...), hledaly oporu ve vrstvách s obdobnou politickou subkulturou. Šlo o střední a zámožnější vrstvy české společnosti měst, k nimž patřila zejména inteligence, vyšší úřednictvo, příslušníci svobodných povolání, studentstvo, živnostníci, živnostníci a obchodníci a později také vznikající vrstva českých velkopodnikatelů“ (Malíř, Marek (eds.), 2005: 19, 35). Mladočeská strana se formovala z liberálního křídla Národní strany, které se profilovalo již od 60. let 19. století (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 176). Vznik Národní strany svobodomyslné souvisel, jak bylo uvedeno výše, s vymezením mladé generace politiků proti konzervatismu staročechů a prosazováním nejen národních zájmů, ale i demokratických hodnot:

„Rozhodně prosazovali ‚moderní myšlení‘ materialistického a pozitivistického typu, byli zřetelně proticírkevní a v otázkách kulturní, zvláště školské politiky nekompromisně liberální“ (tamtéž: 26).

Názorové štěpení v rámci *Národní strany* se dotýkalo především témat vztahu k české šlechtě, uchopení historického státního práva<sup>27</sup> a politiky pasivní resistance (tamtéž). Vrchol sporu nastal v září roku 1874, kdy se sedm poslanců rozhodlo ukončit politiku pasivní resistance a vstoupilo na půdu českého sněmu. Následkem byl sjezd mladočechů v prosinci téhož roku a ustanovení *Národní strany svobodomyslné* (Malíř, Marek (eds.), 2005: 141).

V Čechách patřili mezi nejpřednější osobnosti této strany

---

<sup>27</sup>A to zejména v 90. letech, kdy ve straně převážilo realistické křídlo, kritizující fixaci starší generace českých politiků na historické právo (Malíř, Marek (eds.), 2005: 144-145).

novinář Karel Sladkovský, jenž byl v letech 1874-1880 jejím předsedou, dále bratři Julius a Eduard Grégrové. Novinář a majitel Národních listů, Julius Grégr, převzal vedení strany od Sladkovského a stál v jejím čele až do 90. let 19. století, kdy vedení deníku převzala, jakožto dědička, jeho žena (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 175; Bednařík, Jirák, Köpplová, 2001: 141). V roce 1890 vstoupil do mladočeské strany i Tomáš Masaryk, který se s ní však důsledkem politických neshod v roce 1893 rozešel. Společně s Masarykem vstoupil do mladočeské strany i ekonom Josef Kaizl a pozdější první československý předseda vlády Karel Kramář, kteří se v polovině 90. let stali zásadními ideovými vůdci této strany (Malíř, Marek (eds.), 2005: 144-145).

Těžiště mladočechů spočívalo v Praze (srov. tamtéž: 139n). Na Moravě (na rozdíl od Čech) nebyla pozice této strany moc silná (tamtéž: 141). Chyběly jednak silné vůdčí osobnosti a do 90. let i stálý tiskový orgán (viz. níže). Navíc měla tato strana na Moravě velmi slabé zastoupení ve městech a byla odkázána především na venkovské voliče (Malíř, Marek (eds.), 2005: 35).

### **3.2.2.3. Program mladočeské strany**

Původní program mladočeské strany, který byl schválen během ustavujícího zasedání v prosinci 1874, pocházel z pera Julia Grégra. V osmibodovém programu stál v popředí především požadavek politické svobody a rovných práv, jakožto nutného předpokladu rozvoje národa. Program požadoval zrušení kuriálního systému a zavedení všeobecného volebního práva.<sup>28</sup> Staročeská politika pasivní resistance byla v tomto dokumentu kritizována jako „nečinnost a netečnost k nejdůležitějším zájmům národa“ (Grégr, 1995: 176) a místo toho byla zdůrazněna důležitost „odporu činného“ (tamtéž).

Grégrův program zahrnoval požadavek uznání a uplatnění

---

<sup>28</sup> Ačkoli mladočeský program požadoval všeobecné hlasovací právo dále nerozvádí, na koho se mělo vztahovat, realizace tohoto požadavku, jež měla podobu návrhu zákona o zavedení rovného a všeobecného hlasovacího práva podaného říšskému sněmu 17. března 1893, se omezovala na požadavek hlasovacího práva pro muže nad 24 let.

historického státního práva a zároveň požadoval vydání zákona o ochraně národností v zemi. Grégr si však byl (na rozdíl od staročechů) vědom neprosaditelnosti státoprávních požadavků bez dostatečné mocenské opory (Křen, 2005: 233). Program dále sliboval angažovanost poslanců v oblasti hmotných zájmů okresů a obcí a nadále úsilí o reformu a lepší finanční podporu školství. Tyto programové aspekty vynikly v souvislosti s novou formou nacionalismu, příznačnou právě především pro bratry Grégry:

„Jeho cílem nebylo již pouhé zachování a zabezpečení národní existence vedle německého etnika, ale odproštění se od vlivu německosti. Mladočeši byli na české straně nositeli politického zájmu na reálně probíhajícím procesu zapouzdřování obou národních společenství, jenž se následně projevoval dotvářením paralelních ekonomických, kulturních a dalších struktur v zemi“ (Doubek, 2004: 181).

V textu Grégrova programu je zmíněn požadavek bezplatnosti škol, zvýšení učitelských platů ale i potřeba založení české univerzity. Vzdělání je v textu připisován zásadní význam, neboť přispívá kultivaci národa:

„Jakož v osvětě a vzdělanosti Národní strana svobodomyšlná poznává hlavní základ lepší budoucnosti svého národa, rovněž pokládá za důležitý úkol svůj, aby pečovala o zvelebení českého školství, tohoto předního pramene duševního rozvoje“ (tamtéž: 177).

Představa českého národa jako vzdělaného a kultivovaného představuje důležitý aspekt ve vymezení se vůči jiným národům, tedy především Němcům:

„Poznávajíc, že menší národové, jakým jest národ český, samostatné a čestné místo v řadě živoucích národů mohou zabezpečiti sobě jenom tehdáž, když nad své sousedy vyniknou vzdělaností a osvíceností“ (tamtéž: 176).

Program zahrnoval i apel na vlastní straníky ve smyslu přispění k politické mobilizaci českého národa:

„Přívrženci strany svobodomyšlné berou na sebe úkol, aby v lidu českém oživilí a roznítí dřívější jeho zápal a vřelý interes ke

všem záležitostem politického a národního života. ... Aby národ sám činně napomáhal účelům, jež sobě vytknula strana svobodomyšlná ... aby obce a okresy hojnými a důtklivými peticemi obracely se k příštímu sněmu“ (tamtéž: 178).

Apel na politickou mobilizaci mas je aspektem tzv. fáze ‚C‘ národního hnutí (Hroch, 2009: 53-54).

#### 3.2.2.4. Národní listy

V 60. letech 19. století se liberální křídlo Národní strany uskupovalo kolem deníku *Hlas*. V roce 1861 byl rovněž Juliem Grégrem<sup>29</sup> založen deník *Národní listy*. Tento deník byl sice původním orgánem Národní strany, nicméně jeho obsah byl silně ovlivněn vnitřní liberální opozicí v rámci této politické organizace. Demokratický kurs, projevující se především v otázkách ve vztahu k šlechtě či událostem polského povstání, byl ještě více posílen, když v roce 1865 došlo ke sloučení redakce *Hlasu* s *Národními listy* (Bednařík, Jirák, Köpplová, 2011: 115).

Tento deník, v 80. letech čítající náklad téměř 10.000 kusů výtisků (tamtéž: 112), měl po dlouhá léta vliv na formování veřejného mínění:

„Národní listy po dlouhá desetiletí ztělesňovaly mladočeský program, byly politickým listem, který stál v tuhé opozici vůči vídeňským vládám a přes častou úřední perzekuci působil v demokratickém a národněosvětovém duchu a získával tak sympatie nejen mezi opozičně laděnou inteligencí, ale i rolnictvem a živnostnictvem“ (Malíř, Marek (eds.), 2005: 160).

Národní listy představovaly moderní periodikum, do kterého přispívala tehdejší spisovatelská a žurnalistická elita (včetně několika spisovatelek a publicistek). Články byly psané moderním jazykem, důraz byl kladen nejen na politickou agitaci, ale i na

---

<sup>29</sup>Iniciativa k založení českojazyčného politického deníku původně vycházela z okruhu českých liberálů kolem Ladislava Riegera. Julius Grégr, jakožto do té doby politicky neangažovaný a jinak neprofanovaný advokát byl delegován jako žadatel o koncesi. Noviny nejdříve financovalo a vydávalo družstvo, v jehož čele stál Palacký a Rieger. Po prvním roce se však deník ocitl ve finančních problémech a Julius Grégr jej proto od družstva kompletně převzal (viz. Bednařík, Jirák, Köpplová, 2011: 110-111).

informační hodnotu. Národní listy, více než deníky patřící staročekům (které plnily spíše jen agitační funkci, popř. funkci zprostředkovatele mezi stranou a veřejností), reflektovaly názory a potřeby svých čtenářů (Bednařík, Jirák, Köpplová, 2011: 115).

Oporu liberálního křídla Národní strany a později i mladočeské strany dále představovala i celá řada regionálních týdeníků a čtrnáctideníků. Rozdíly, které mezi staročeským a mladočeským tiskem odrážely charakter a program obou stran. S tím souvisí například větší orientovanost mladočeského tisku na čtenáře, kritický pohled na postavení české aristokracie, odlišný pohled na zahraničněpolitická témata či radikálnost ve smyslu ostré protiněmecké rétoriky (srov. tamtéž: 116).

Na Moravě měla mladočeská strana oporu v deníku *Lidové noviny*, které vznikly v roce 1893 sloučením časopisu *Pozor* a deníku *Moravské listy*.

### **3.2.3. Liberální politika a politický vývoj 60-90. let 19. století**

#### **3.2.3.1. 60. léta**

V říjnu roku 1860 vydal František Josef 1. tzv. *říjnový diplom*, který ohlašoval přechod od absolutismu ke konstitučnímu zřízení Rakouské monarchie a přislíbil posun k více federalizovanému zřízení říše. Na tento dokument navazovalo vydání tzv. *únorové* neboli *Schmerlingovy ústavy* v únoru 1861, která však velkolepá očekávání spjatá s říjnovým diplomem do velké míry vyvrátila: charakter nového uspořádání země měl spíše podobu omezené konstituční monarchie<sup>30</sup> a nový Schmerlingův kabinet prosazoval politický centralismus na úkor federalistických ústupků (Křen, 2005: 210).

---

<sup>30</sup>„Neúplná“ povaha konstitučního zřízení habsburské monarchie byla zřejmá z obsahu Schmerlingovy ústavy, která sice kodifikovala určitý soubor občanských práv, který ale nebyl úplný (například kuriální systém volby do zemských sněmů neodrážel zásady rovného a všeobecného hlasovacího práva. To bylo omezeno na základě příslušnosti do stavů a majetkového cenzu). Navíc, nově zřízená říšská rada působila spíše jako poradní orgán panovníka, kterému byla plně odpovědná i vláda, a neměla reálně velkou moc (srov. Křen, 2005: 210; Malý, Sivák, 1992: 373-377).

Únorová ústava obnovovala instituci zemských sněmů<sup>31</sup>, ustanovila dvoukomorovou Říšskou radu, jejíž dolní sněmovna byla volena nepřímo, prostřednictvím zemských sněmů a horní komora (panská sněmovna) dosazována panovníkem. Česká reprezentace obeslala říšskou radu svými zástupci, postupně se však ukázalo, že nebylo v jejích možnostech získat podporu pro své jazykové a národnostní požadavky:

„S nadějí vzhlížela k liberální éře a sdílela politický program německého liberalismu, očekávajíc odtud vstřícnost ke svým tehdy skrovným požadavkům (jazyková rovnoprávnost v úřadech a ve školství, reforma volebního práva ve prospěch venkovské kurie atd.) ... Hned na počátku však narazili na nadřazenost německé strany“ (Křen. 2005: 225).

Říšská rada nebyla obeslána italskými, chorvatskými ani italskými poslanci, což ztížilo případné utvoření protiněmecké koalice na půdě rady. Z těchto důvodů se v roce 1863 poslanci Národní strany rozhodli z poslanecké sněmovny odejít a začalo 16 let trvající období tzv. pasivní rezistence. Odchod se týkal i reprezentace na zemském sněmu, který měl být sice těžištěm staročeské politiky, nicméně míra zastoupení v tomto orgánu českými politiky byla sotva třetinová, což prakticky znamenalo nulovou vyjednávací pozici (tamtéž).

Bojkot Schmerlingovy vlády ze strany několika národních reprezentací vyústil v politickou krizi. Z důvodu vnitropolitického napětí proto byla v roce 1865 vystřídána novou vládou vedenou umírněným pro-federalistickým politikem Richardem Belcredim, který představoval pro české politiky novou naději. Podmínky k řešení české otázky se však v roce 1866 značně zkomplikovaly kvůli porážce Habsburské monarchie Pruskem v bitvě u Hradce

---

<sup>31</sup>Zemské sněmy původně představovaly mocenský orgán, ve kterém se stavy podílely na spolurozhodování o důležitých záležitostech. Politické kompetence zemských sněmů byly omezeny za vlády Marie Terezie. Únorová ústava zřídila 15 zemských sněmů, v jejichž kompetenci bylo schvalování zemských rozpočtů, zákonodárná moc v oblasti zemědělství, veřejných prací, dobročinnosti a dále pak vydávání prováděcích zákonů, které prováděly říšské zákony. Volby do zemských sněmů probíhaly prostřednictvím kurií. Zemské sněmy delegovaly zástupce do dolní komory Říšského sněmu. Složení dolní komory Říšského sněmu proto odráželo mocenské poměry v zastoupení na zemských sněmech (více viz. Malý, Sivák, 1992: 374).



Králové, která vedla k ztrátě italských držav. Z obavy z dalších konfliktů musel František Josef I. přistoupit k jednání o největším bodu sváru v říši – o Uhrách, které disponovaly velkou mocenskou pozicí uvnitř říše i v exilu. Výsledkem Rakousko-Uherského vyrovnání bylo posílení autonomie Uher a vznik Rakousko-Uherské personální unie.

V roce 1867 vešla v platnost nová, tzv. prosincová ústava pro Předlitavsko<sup>32</sup>, která obsahovala dílčí liberální reformy únorové ústavy, které se podařilo prosadit německým liberálům. Především se jednalo o rozšíření občanských svobod – byla právně zakotvena rovnost před zákonem, rovný přístup ke státním úřadům, právo stěhování a vystěhování, dále byla právně zanesena svoboda tisku (která byla ale omezena vysokými kaucemi) a svoboda shromažďovací. Volební systém do říšské rady i zemského sněmu zůstal stejný, jako v ústavě únorové. Významnou mocenskou pozici stále držela šlechta, které náležely jednak pozice v císařem dosazované panské sněmovně, mnoho šlechticů získalo rovněž poslanecké posty díky podpoře voličů (a případných voliček) v rámci velkostatkářské kurie.

Čeští poslanci v říšském sněmu rakousko-uherský dualismus odmítli, nové uspořádání státu totiž nevedlo k zrušení centralismu, pouze k zavedení ‚dvou centralismů uvnitř jedné říše‘ – maďarského v Uhrách a německého ve Vídni (Urban, 1991: 180; Křen, 2005: 214). Ačkoli se režim výrazně liberalizoval a byly dovršeny rozhodující kroky v dlouhodobém přechodu od stavovského zřízení v moderní občanskou společnost a kapitalismus, politická praxe Předlitavska spočívala především v dělení na dvě kategorie národů – vládnoucí a nevládnoucí (Křen, 2005: 215-216). Tato nerovná pozice byla zřejmá například v úpravě volebního zákona z roku 1873, který zavedl přímou volbu do říšské rady, která svojí volební geometrií zvýhodňovala Němce. Volby do dolní komory říšské rady probíhaly v rámci čtyř kurií

---

<sup>32</sup>Předlitavsko je obecný název, kterým se označoval Celek království a zemí v říšské radě zastoupených, tedy celek 17 historických států, které tvořili „rakouskou“ část personální unie Rakouska-Uherska. Označení „Předlitavsko“ a „Zalitavsko“ se odvozoval od hraniční řeky Litavy.

(venkovské, městské, živnostenské a velkostatkářské), voliči (resp. případné voličky) museli splňovat majetkový cenzus ve výši 10zl, což prakticky znamenalo zvýhodnění Němců, kteří v té době tvořili většinu buržoasie (srov. Láník, 2006: 93).

V dubnu 1967 přednesl F. L. Rieger jménem 88 českých poslanců projev v nově zvoleném zemském sněmu, kde se ohradil proti Rakousko-Uherskému vyrovnání. To podle něj ohrozilo představu spravedlivého, federalizovaného, proslovanského Rakouska, které by představovalo účinný protipól vůči rostoucímu vlivu sousední Německé říše (viz. Doubek, 2004: 116-117). Poté poslanci opustili zemský sněm. V srpnu 1868 následovala deklarace, která Riegerovo prohlášení dále rozvedla. V této deklaraci se čeští politici odvolávali na nepromlčitelnou a neodvolatelnou platnost historického práva, podle kterého byl vztah Zemí Koruny české k monarchii vztahem „dynastický(m), založený(m) na smlouvě mezi českým národem a dynastií“ (Malý, Sivák, 1992: 385). Historické právo mělo potvrzovat nejen autonomii Zemí Koruny české, ale ve svém důsledku znamenalo i nelegitimitu veškerých rozhodnutí říšské rady v jejích záležitostech (tamtéž).

Pronesení tzv. *České deklarace* lze podle některých autorů (tamtéž: 385-386) interpretovat jako důležitý mezník pro další vývoj českého národního hnutí. Navzdory odchodu ze sněmů se totiž čeští politici politické činnosti nevzdali, pouze ji zaměřili jiným směrem ve formě ‚nepolitické politiky‘ - pořádání národních poutí, táborů lidu či manifestací.<sup>33</sup> Tyto spektakulární události se dotýkaly širokých vrstev českého obyvatelstva a podnítily nárůst a masovost národního hnutí. Zakládání nacionálně orientovaných spolků a organizací (např. Sokol či Hlahol, ale i mnohé ženské

---

<sup>33</sup>Příkladem může být *Pout' do Ruska* v roce 1967 na etnografickou výstavu v Moskvě, Důvodem této cesty byla v prvé řadě snaha o manifestaci politické kompetentnosti českého nacionálně-liberálního tábora ve vlastních zahraničních akcích. V Rusku se česká reprezentace snažila o navázání kontaktů a získání podpory v rámci vzájemnosti slovanských národů (srov. Doubek, 2004: 117-120) Další z těchto událostí bylo postavení základního kamene Národního divadla v květnu 1868 (a jeho otevření v roce 1881, resp. znovuotevření po požáru v roce 1883), oslava Palackého 70. narozenin, tábor lidu na Řípu atd.

spolky) probíhalo již od začátku 60. let, ale politické události druhé poloviny 60. let vedly k mobilizaci mas směrem do ulic. Ta měla podobu například zmíněných ‚táborů‘, masivních demonstrací proti dualismu v různých částech českých zemí, z nichž nejznámější byla v roce 1970 na Ještědu. Nejpozději v tomto momentě lze v souladu s Hrochem (2009: 54) hovořit o tzv. fázi ‚C‘ formování národa:

„Vlna tehdejšího českého odporu byla závažným mezníkem ve vývoji moderního českého národa a české občanské společnosti – mobilizovala dosud pasivní vrstvy a rozšířila i teritoriální akční rádius národního hnutí (o) dosud méně aktivní Morav(u)“ (Křen, 2005: 230).

### **3.2.3.2. 70. a 80. léta**

Rozsáhlá politická mobilizace české veřejnosti na přelomu 60. a 70. let 19. století přiměla vídeňskou vládu k znovuotevření ‚české otázky‘ (Malý, Sivák, 1992: 386). Čeští političtí představitelé a zástupci šlechty se dohodli na 18 bodovém dokumentu, tzv. fundamentálních člancích.

Fundamentální články měly představovat oficiální uznání rakouského dualismu českým národem výměnou za větší autonomii a podíl na zákonodárné a výkonné moci v rámci Předlitavska. Dokument zahrnoval i zavedení národnostních kurií na zemském sněmu, češtiny a němčiny jako rovnocenných jazyků ve školství i státní správě či funkci českého dvorského kancléře, který by zasedal ve vládě. Fundamentální články však narazily na razantní odpor českých Němců, kteří v nich viděli hrozbu nárůstu politického vlivu šlechty a mocenské nadvlády českého národa, na odpor maďarských politiků, kteří se obávali radikalizace požadavků nemaďarských menšin, i na odpor vídeňských vládních kruhů (viz. Křen, 2005: 232). V reakci na odmítnutí fundamentálních článků se vrátila česká reprezentace k pasivní rezistenci, poklesl také počet politických akcí a manifestací s účastí veřejnosti.

Jak bylo uvedeno výše, politické neshody mezi jednotlivými

frakcemi Národní strany vyústily v roce 1874 k založení mladočeské strany. Téhož roku došlo k prolomení politiky pasivní resistance v zemském sněmu několika mladočeskými poslanci. Úplný konec politiky pasivní resistance nastal v roce 1879, kdy se po 16 letech dostavili všichni čeští poslanci na zahajující zasedání říšské rady. Vstupu staročechů do říšské rady předcházela jednání s nově jmenovaným ministerským předsedou, hrabětem Taafem, který, výměnou za politické ústupky, potřeboval hlasy českých poslanců vůči německé liberální opozici.

Vstup staročechů do Taafeho konzervativní vlády se konal výměnou za uznání jazykové rovnoprávnosti ve správě a školství (Stremayerova jazyková nařízení z roku 1880). Tímto krokem došlo k zavedení českého jazyka ve veřejném úředním styku a k dotvoření ucelené soustavy českého školství, kdy byla v roce 1882 rozdělena pražská univerzita na českou a německou (Urban, 1991: 200). Účast ve vládě ale fakticky znamenala uznání ústavy, zřeknutí se předchozích velkých politických požadavků (jako bylo obnovení historického práva) a nastoupení tzv. *drobečkové politiky* drobných politických požadavků (Křen, 2005: 244). V druhé polovině 80. let se však tato staročeská politika zdála být vyčerpána a zaznamenala pokles reálně dosažených výsledků. To vedlo k zesílení kritiky ze strany mladočechů a k počátku úpadku staročeské strany (Křen, 2005: 246; Urban, 1991: 201).

Na konci 80. let nastoupila nová politická generace, která představovala novou sílu proti konzervativním staročechům, ale i nový proud zpochybňující tradiční politiku a nacionalismus mladočeské strany. V roce 1886 vystoupila trojice profesorů z pražské univerzity proti pravosti tzv. Rukopisu královedvorského a Rukopisu zelenohorského, údajných raně středověkých památek dosvědčujících dlouhodobou kulturní historii českého národa a tím také důležitý symbol českého nacionalismu. Křen (2005: 246-247) interpretuje tuto skutečnost jako doklad „modernity mladé generace, jejíž vědecká skepse byla notnou dávkou protijedu proti primitivnímu nacionalismu, který se tehdy šířil – nejen u Čechů“.

Na konci 80. let se ministerský předseda Taaffe začal zabývat návrhy na národnostní vyrovnání a v roce 1890 sezval ke společnému jednání zástupce staročechů, velkostatkářské kurie a německých liberálů. Staročesi, v té době oslabeni politickými ztrátami, tyto návrhy, ač znamenaly oslabení české pozice (viz. Malý, Sivák, 1992: 388-389), akceptovali. Výsledek těchto jednání je nazýván jako tzv. *vídeňské punktace*, desetibodový program vládních návrhů, který obsahoval mimo jiné nové rozhraničení okresů v Čechách, aby byly co jazykově nejjednodušší a rozdělení správy na dvě jazykové sekce – dvojjazyčnou a německou (Urban, 1991: 203). Tyto kroky (z nichž většina nebyla nakonec uskutečněna), znamenající ústupek od požadavku jazykové rovnoprávnosti, se nepotkaly s podporou veřejnosti a vedly k definitivnímu propadu staročeské strany u voleb v roce 1891 a jejímu konečnému programovému vyčerpání (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 25; Malý, Sivák, 1992: 389; ; Urban, 1991: 203).

### **3.2.3.3. 90. léta**

V 90. letech 18. století letech se v české, potažmo Předlitavské politice odehrálo několik významných změn. Po propadu staročechů definitivně ovládla Národní strana svobodomyšlná scénu české liberální politiky (Havránek, Sekera, Znoj 1995: 25). V první polovině 90. let ovlivnily tuto stranu dva významné myšlenkové proudy. V letech 1891-1893 velmi viditelně působilo tzv. pokrokové hnutí, hnutí zástupců mladé generace narozené v 60. a 70. letech 18. století, již vzdělané v českém jazyce. Pokrokové hnutí se vymezovalo proti staročeské konzervativní politice a sympatizovalo s mladočeským státoprávnictvím. Nová generace přinášela do mladočeské strany demokratický náboj, ztělesněný především v požadavku všeobecného volebního práva (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 26; Malíř, Marek (eds.), 2005: 144; Urban, 1991: 211-213). Od roku 1891 se v Praze konaly pravidelné demonstrace, které vyvrcholily vyhlášením stanného práva v roce 1892 a procesem se 76 předáky

tajného uskupení *Omladina*, obviněného z účasti na protistátním spiknutí v roce 1894. Po procesu s Omladinou, v jehož důsledku se mnozí političtí aktivisté stáhli do pozadí, radikalita pokrokářů postupně ustala (Urban, 1991: 211-212).

Vedle pokrokářů představovali další důležitý proud tzv. realisté. Realismus byl spjat zejména se jmény univerzitního profesora Tomáše Masaryka, národohospodáře Josefa Kaizla a Karla Kramáře. Realismus, jež se v polovině 90. let stal základem mladočeského programu, upozorňoval na nutnost kladení pozitivních cílů a nesmyslnost státoprávních požadavků ve smyslu ‚vše nebo nic‘. Masaryk ve své slavné polemice *Česká otázka* stavěl proti „státoprávnímu negativismu (...) metodu ‚drobné práce‘ ... praktickými aktivitami na všech úsecích národního života a osvojením si principů moderní demokracie ... měla se česká společnost posílit tak, aby nemohla být v Rakousku přehlížena“ (Křen, 2005: 285).

Na počátku 90. let skončila Taafeho konzervativní vláda v Předlitavsku a byla krátce nahrazena vládou knížete Alfreda Windischgrätze a posléze hraběte Kazimíra Badeniho. Badeniho kabinet úspěšně prosadil volební reformu, která spočívala v zavedení 5. všeobecné volební kurie (viz. výše) (Urban, 1991: 214). Ačkoli se volební reforma nevedla k zavedení rovného hlasovacího práva, vedla k zásadní proměně stranického systému, který byl nově rozšířen o socialistické a křesťansko-sociální strany, které se díky zavedení všeobecného volebního práva poprvé dostaly na půdu říšské rady. Stranické spektrum začalo být strukturováno jiným způsobem a národnostní dělení již nepředstavovalo prvořadý aspekt:

„V době postupující sociální a politické diferenciaci ... a nástupu masových politických stran padala fikce ‚národní jednoty‘ a jednotného programu. Své výsadní postavení tak ztrácely i všechny liberální interpretace české otázky a samotní mladočeši byli v rostoucí míře konfrontováni s pestrým a širokým blokem neliberálních stran a politických proudů“ (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 26).

Konec 90. let 18. století byl poznamenán i další národnostní roztržkou. Jednalo se o tzv. Badeniho jazyková nařízení z roku 1897, která potvrzovala a rozšiřovala platnost Stremayerových jazykových nařízení z roku 1880. Tento krok znamenal nejen odpor německých politických kruhů (který nakonec stál Badeniho křeslo a vedl k odvolání nařízení v roce 1899), ale i pouliční nepokoje v českých městech (Urban, 1991: 214-215).

### **3.2.4. Kulturně-sociální kontext českých zemí v 70-90. letech 19. století**

České obyvatelstvo představovalo v 2. polovině 19. století v Čechách a na Moravě zhruba 2/3 až 3/4 podíl veškerého obyvatelstva českých zemí (srov. Bělina (ed.), 1997: 129). Z celkového počtu 90 politických okresů bylo 49 okresů českých, z toho více než 41 okresů vykazovalo více než 95% českého obyvatelstva (Láník, 2006: 91). Podle údajů sčítání lidu z roku 1880 žilo v českých zemích na 8 266 641 obyvatel (Machačová, Matějček, 2010: 135). V Čechách žilo podle sčítání lidu z roku 1880 přes 62 % českého obyvatelstva, na Moravě tento podíl představoval přes 70 % (Láník, 2006: 92). Mírně převažoval počet venkovského obyvatelstva (kde převažovali Češi) nad obyvatelstvem městským (Machačová, Matějček, 2010: 135).

Pro českou společnost byl v druhé pol. 19. století příznačný velký rozdíl mezi vyspělostí jednotlivých regionů. V roce 1869 žilo na 57 % populace českých zemí v tzv. ‚retardovaných oblastech‘, které zaostávaly po ekonomické, sociální i kulturní stránce (tamtéž: 33). Tyto, především venkovské regiony, se vyznačovaly malou mírou průmyslu a převahou nekvalifikovaných pracovních sil. V těchto regionech přebýval jen malý podíl národní inteligence a třetí sféry vůbec, což se odrazilo (v porovnání s městy) v nedostatku přílivu nových informací a inovací (tamtéž).

V poslední čtvrtině 19. století docházelo v souvislosti s rychle probíhající industrializací k masivní migraci venkovského obyvatelstva do měst. Zvýšil se tím podíl dělnictva, které se začalo od 60. let (byť až do 90. let mimoparlamentně) politicky

aktivizovat. Migrace mezi regiony vedla k výrazným změnám v národnostním složení řady regionálních center (Plzeň, Budějovice), zemských metropolí (Praha, Brno), ale i celých okresů (Mostecko, Sokolovsko), kde vznikala česká předměstí a dříve výhradně německá centra měst získávala smíšený charakter (tamtéž: 441; Láník, 2006: 91).

Od 60. let vznikaly první dělnické odborové organizace a svépomocné a vzdělávací spolky, v roce 1878 pak byla založena *Sociálně demokratická strana českoslovanská v Rakousku* (Urban, 1991: 205). Tato strana, původně založená jako odnož rakouské sociálně-demokratické strany se na rozdíl od zbytku politického spektra neprofilovala národnostně, o čemž svědčilo i tzv. *protistátoprávní prohlášení* sociálnědemokratických poslanců v říšské radě v roce 1897, kdy se distancovali od státoprávního programu zastávaného zbytkem české politické reprezentace (viz. tamtéž: 217).

České země představovaly jeden z nejvyspělejších regionů v celém Rakousku-Uhersku. Od druhé poloviny 60. let až do začátku 70. let 19. století (kdy došlo k zpomalení následkem hospodářské recese) se hovoří o tzv. gründerké době, době rychlého rozmachu průmyslu, ale i bankovní, dopravní a obchodní infrastruktury (Machačová, Matějček, 2010: 423). Toto období je spojeno s nárůstem třídy prvořadě německé buržoazie, jež se začala záhy silně politicky aktivizovat a obhajovat své zájmy na půdě říšské rady (tamtéž: 428). Méně početně zastoupená česká střední třída a buržoazie, která představovala asi 20-33% celkových průmyslových kapacit (Láník, 2006: 93), kvůli národnostnímu konfliktu však na prosazení liberálních reforem s Němci nespolupracovala. Podle Macháčové a Matějčka (2010, 442) se však prakticky národnostní konflikt nejvíce dotýkal právě parlamentní půdy, popřípadě politického tisku, v ekonomické sféře, ani z hlediska sociálních vztahů nepředstavovalo české a německé obyvatelstvo dva zcela oddělené celky.

Rostoucí životní úroveň buržoazie a střední třídy měla příznivý vliv na kulturní vzestup českých zemí jako celku. Zdanění



podnikatelů (a tím nárůst veřejných prostředků), ale především působnost různých iniciativ a charitativních organizací dokázala z rostoucího bohatství této části obyvatelstva vytěžit zdroje na podporu a rozvoj vědy, školství, kultury či sociální péče (tamtéž: 433). Pro období 2. poloviny 19. století je tak příznačný velký počet zájmových a charitativně orientovaných spolků dotovaných ze soukromých zdrojů, či národní sbírky za účelem výstavby kulturních monumentů (Národní divadlo, Husův pomník apod.).

Pro konec 19. století je rovněž příznačné oslabování vlivu katolické církve a rostoucí sekularizace společnosti. Tato skutečnost měla jak politické, tak sociální příčiny. V roce 1870 bylo ve Vatikánu vydáno prohlášení o papežské neomylnosti, které se setkalo s odporem liberálních kruhů a vedlo zrušení konkordátu z roku 1855. V 70. letech 19. století následovala řada liberálních úprav ve sféře školství (kdy církev ztratila výhradní dohled nad školstvím) a manželského práva. Pokles sociálního vlivu církve souvisel i s rozvojem necírkevního zdravotnictví, charity a sociální péče. Sekularizace byla příznačná především pro střední a buržoazní vrstvy: na jedné straně to byl racionalismus a vliv přírodních věd, na druhé odpor k zpátečnickým postojům církve (tamtéž: 444). Vysoce sekularizovanou složku společnosti představovali i tovární dělníci a nádeníci, mezi které – především kvůli jejich fluktuaci, se nedařilo církvi úspěšně pronikat (tamtéž).

### **3.2.5. Postavení ženy v české společnosti v 70-90. letech 19. století**

#### **3.2.5.1. Politická a občanská práva**

Emancipační vědomí a úsilí o zrovnoprávnění žen navazuje na osvícenskou ideu občanské rovnosti. Nevycházelo z ní však automaticky. Carole Pateman (1997, 46) ukázala, že vznik občanské společnosti neznamenal překonání patriarchálních vztahů, pouze přechod na novou formu patriarchátu<sup>34</sup>. Přesvědčení o rovnosti

---

<sup>34</sup>Pateman hovoří o moderní ‚bratrské‘ formě patriarchátu, která se zrodila se vznikem občanské společnosti. Tato nová forma patriarchátu se vyznačuje ‚bratrským‘, rovným vztahem mezi muži (více viz. Pateman, 1997).

mužů a žen, potažmo požadavek jejich rovnoprávnosti je názor, který se začal objevovat u některých osvícenských myslitelů a myslitelek konce 18. století. Zájem české společnosti o osvícenskou filosofii a myšlenky spojené s Velkou francouzskou revolucí pak tyto názory přivedl i do českého prostředí (Malínská, 2005: 9-10).

Jana Malínská (tamtéž: 11) hovoří o zárodcích těchto myšlenek v českém kontextu již od první čtvrtiny 19. století. O systematickém rozvoji ženského hnutí lze přitom podle této autorky hovořit od 60. let 19. století, přičemž nejdříve se jednalo spíše o charitativní či přednáškovou činnost a aktivity zaměřené na zakládání škol a podporu vzdělávání. Boj o občanská a politická práva se ve větší míře objevuje až v 90. letech 19. století (Bahenská, 2005: 141). Možné vysvětlení této skutečnosti můžeme nalézt v podobě dobového režimu a politického systému jako celku, který ještě v 2. polovině 19. století nesl prvky stavovského uspořádání.<sup>35</sup>

Do roku 1907 bylo volební právo vázáno na stavovské a majetkové postavení. Kuriální systém a daňový cenzus opravňoval volebním právem malé procento obyvatelstva, nevyklučoval z něj ale apriori ženy. Ty mohly, za určitých podmínek<sup>36</sup> a v závislosti na

---

<sup>35</sup>Boj za občanská a politická práva žen se podle mé interpretace rozvinul až v 90. letech z následujících důvodů:

- Vzhledem k podobě volebních kurií, kterou jsem popsala výše, nebyla až do roku 1897 volebním právem nadána většina mužů. Předpokládáme-li, že společnost 19. století byla patriarchální (Pateman, 1997), agitace za ženské volební právo by v tomto kontextu (absence volebního práva u velké části mužské populace) byla těžko společensky a politicky prosaditelná.
- Ženám v českých zemích nebylo umožněno (vyjma studia v zahraničí) studovat na vysokých školách. Boj za právo na rovnocenné vzdělání představoval jednu z hlavních priorit ženského hnutí, která předcházela požadavkům politickým (viz. Malínská, 2012).

<sup>36</sup>Volební právo se vztahovalo na plátce daní, kterými byli většinou muži. Stala-li se žena například dědičkou usedlosti a rovněž i plátkyní daně, příslušelo jí i volební právo. V praxi však volební právo žen provázely různé restriktce a spory o výklad tohoto práva. Bader-Zaar (2007, 12-18) uvádí příklad paradoxu u volebního práva do zemských sněmů v roce 1861, kdy ženy ve venkovské a městské kurii mohly volit pouze skrze zplnomocněné mužské zástupce, právní předpisy však umožňovaly pouze přímou volbu, tedy odevzdání hlasu osobně. Bader-Zaar (tamtéž) uvádí příklady žen, které se od 60. let 19. století aktivně domáhaly přezkoumání sporných výkladů ženského volebního práva. Tyto ženy podle této autorky představovaly počátek boje za ženská politická práva (tamtéž: 26).

právních řádech jednotlivých korunních zemí volit do obecních zastupitelstev či zemských sněmů (Bader-Zaar, 2007: 12). Majitelky velkostatků mohly volit do říšské rady a to až do zavedení rovného, všeobecného volebního práva pro muže v roce 1907 (Bader-Zaar, 2007: 12 ; Malý, Sivák, 1992: 378). Znamená to, že genderová nerovnost v právním systému Rakouské monarchie, potažmo Rakouska-Uherska byla posílena v kontextu demokratizace režimu (Mazohl-Wallnig, 1996: 134).

Právní systém v Rakousku-Uhersku rozlišoval mezi politickými a nepolitickými spolky. Politické spolky byly ty, které svou činností zasahovaly do veřejné sféry či oblasti zákonodárství, mezi nepolitické spolky se naopak řadily různé podpůrné, zájmové nebo náboženské spolky (Malý, Sivák, 1992: 486). Dle *Zákona o právě spolčovacím 134/1867 ř.z.* nebylo ženám povoleno zakládat nebo vstupovat do politických spolků.

Právní omezení však neznamenalou neúčast českých žen na politickém životě tehdejší společnosti. Ta sice neměla podobu příslušnosti k politickým stranám ani politickým spolkům, přesto, jak se pokusím níže ukázat, měly české ženy vliv na veřejné mínění.

### **3.2.5.2. Sociální situace českých žen**

V roce 1880 žilo 60% žen v rodinách bez vlastního výdělku, 30% žen se živilo manuální prací a zbývajících 10% představovaly rentiérky, majitelky živností, výměnkářky či ženy odkázané na hmotnou pomoc ze strany charity či příbuzenstva. Počet žen ve školství, zdravotnictví či těch, které vykonávaly svobodná povolání, byl v této době v řádu několika desítek (viz. Horská, 1999: 75). Podle statistických údajů z roku 1880 převyšoval počet neprovdaných žen nad 30 let počet neženatých mužů (tamtéž: 40). Vysoký podíl svobodných žen představoval dlouhodobě specifický rys demografie českých zemí. Podíl nikdy neprovdaných žen představoval až do roku 1921 kolem 30% celkového počtu ženské populace. Vysoké procento svobodných žen mělo podle Machačové

a Matějčka (2010: 106) především kulturně-ekonomické příčiny - požadavek věna u nevěsty, kterého chudé a početné rodiny nemohly vždy dosáhnout.

V roce 1880 rodily vdané ženy v průměru 7-8 dětí, z nichž se věku 15 let dožilo 4-5 dětí (Horská, 1999: 45-46). Vysoký podíl mezi narozenými dětmi představovaly rovněž nemanželské děti, jejichž poměr činil v některých, zejména industriálních oblastech v poslední čtvrtině 19. století až 25% (Machačová, Matějček, 2010: 106). Porodnost byla nejvyšší v dolních společenských vrstvách a to zejména v zemědělských oblastech, kde děti představovaly žádoucí pracovní sílu (tamtéž: 107). U středních a vyšších vrstev lze v druhé polovině 19. století hovořit o regulované porodnosti. Jedním z hlavních faktorů byly vysoké náklady na výchovu související s požadavky na kvalifikaci a vzdělání dětí (tamtéž: 108). Zmenšování středostavovských rodin vedlo k postupnému zániku instituce tzv. „vydržované příbuzné“, nikdy neprovdaných žen, které vypomáhaly v početných rodinách příbuzných. Podle Machačové a Matějčka (tamtéž: 438) měl tento vývoj ve svém důsledku emancipační dopad, neprovdané ženy se začaly uplatňovat v rozvíjející se třetí sféře, rostla i poptávka po ženském vzdělání.

Výchova dívek v Praze v 2. polovině 19. století směřovala k manželství (Volet-Jeannert in Horská, 1999: 56). Trend výchovy dívek směrem k práci a obětování se pro rodinu se podle Horské (1999: 43) odrážel i demograficky. V 80. letech 19. století se ve věkovém rozmezí 9-14 let vyskytovala větší úmrtnost dívek než chlapců, jejíž příčinou bylo patrně přijetí „ženské role v domácnosti“ zahrnující uskromnění se na jídle (na úkor zbytku rodiny), ošetřování nakažlivě nemocných či těžkou práci zahrnující styk s kontaminovanou vodou a odpadky. Naopak, často zmiňovaná úmrtnost rodiček podle této autorky nepředstavovala zásadní demografický faktor. Nízký průměrný věk dožití u žen (36,4 let v roce 1880) souvisel se zhoršením zdravotního stavu žen v průmyslových a některých zemědělských oblastech a s vysokou kojeneckou úmrtností (tamtéž).

### 3.2.5.3. Vzdelanost českých žen

Dle Malínské (2013: 24) byla kvalita dívčího školství na českém území obecně na špatné úrovni. Konkordát z roku 1855 posílil pozice církve ve vzdělávání, a tudíž byla většina dívčích škol pod správou ženských kongregací. Teprve změnou školského zákona v roce 1868 a následným zrušením konkordátu v roce 1870 byl ustaven státní dohled nad školstvím, které se tak výrazně sekularizovalo. Konzervativní novela tohoto zákona z roku 1883, mimo jiné podpořená staročeskými poslanci, však vliv církve zpětně posílila (viz. Malínská, 2013: 37-39).

Až do založení gymnázia Minerva v roce 1890 nebylo ženám v českých zemích umožněno složit maturitu (pokud se nevydaly za studiem do zahraničí), potažmo nastoupit na univerzitu. V roce 1897 bylo ministerským výnosem povoleno studium ženám na filosofických fakultách, přičemž prvními posluchačkami byly právě absolventky gymnázia Minerva. Přístup k vyššímu vzdělání měly do té doby výhradně dívky z bohatých rodin, které vyučovali soukromí učitelé. Příležitostně se ženy z majetných vrstev vzdělávaly prostřednictvím přednášek v rámci salonů, později pořádaných nejrůznějšími ženskými spolky (viz. níže). Od roku 1863 fungovala v Praze rovněž Vyšší dívčí škola, která nabízela středoškolské vzdělání, avšak bez maturity.

Snahy o zřizování institucí zaměřených na vzdělávání dívek se datují již do předbřeznové doby. Z těchto raných snah vznikl ale jediný úspěšný projekt – Armelingova dívčí škola Budeč, která fungovala od roku 1843 až do roku 1870 (Malínská, 2013: 14). Teprve až když na začátku 60. let zvítězila Česká národní strana ve volbách do pražské městské rady, otevřela se možnost ženského lobbingu za investice do vzdělávání. Mezi přední mecenášky a aktivistky usilující o vzdělávání dívek patřila především Marie Riegerová. Pražská městská rada například financovala vzdělání dvou dívek v Paříži na ústavu pro předškolní výchovu, otevřela se i první školka pro děti pražské chudiny (Horská, 1999: 68). Míra veřejných investic do dívčího školství však i přesto byla

nedostatečná a proto bylo nutné hledat pro podobné projekty finance ze soukromých zdrojů (Malínská, 2013: 19). Postupně se aktivitám za vzdělávání a zaopatření dívek z nemajetných rodin věnovaly ženy i mimo Prahu, dokonce by se dalo hovořit o dobovém trendu:

„Ohlas akcí pražských dam se přenesl postupem doby do české společnosti jiných měst a vytvořil jakousi normu chování vlasteneckých paní a dívek. Péče o výchovu pro domácnost i povolání chudých dívek ... a podpora sirotků a dětí chudiny se stala náplní veřejné činnosti městských žen a dcer politiků, umělců, literátů i ‚národně uvědomělých‘“ (Horská, 1999: 69).

Podpora vzdělávání dívek se týkala téměř výhradně praktického vzdělání orientovaného na budoucí pracovní uplatnění v určitých ‚ženských‘ oborech (švadlena, kuchařka) a nikoli akademického vzdělání (srov. Malínská, 2013: 16n). Zatímco zakládání dívčích průmyslovek představovalo v poslední třetině 19. století celospolečensky oceňovaný a akceptovaný trend, úsilí skupiny aktivistů a aktivistek kolem spisovatelky Elišky Krásnohorské zaměřené na založení dívčího gymnázia a posléze otevření univerzitního studia ženám představovalo radikální krok (srov. Bahenská, 2005: 131).

Dne 11.3. 1890 byla podána petice za zrovnoprávnění studijních podmínek pro muže a ženy na filozofické a lékařské fakultě. . V červenci 1890 povolila c.k. zemská rada zřízení šestitřídní střední školy pro dívky. Vzniklo tak první soukromé dívčí gymnázium Minerva, kam se v září 1890 zapsalo prvních 51 studentek. V roce 1895 pak úspěšně složilo prvních 16 absolventek maturitní zkoušku (Štrbáňová, 2008).

#### **3.2.5.4. Ženské spolky**

Příloha Ženského kalendáře z roku 1875 udávala 55 ženských spolků českého a (ojediněle) slovenského jazyka (viz. Horská, 1999: 69). Právní řád Rakouska-Uherska sice neumožňoval vstup ženám do politických spolků, namísto toho však existovala široká

škála spolků charitativních, vzdělávacích, pěveckých, kulturních ale například i Tělocvičný spolek paní a dívek pražských či různé organizace sdružující ženy podle profesí.<sup>37</sup> Existence spolků spravovaných ženami sice nebyla v kontextu Rakouské monarchie úplnou novinkou, dříve se však jednalo o výhradní doménu šlechty. Teprve v 2. polovině 19. století se spolková činnost stala specifickým rysem měšťanské společnosti (viz. Lenderová, 1999: 231).

Vstup do spolků představoval jednu z mála společensky akceptovaných způsobů vkročení ženy do veřejné sféry, což v 19. století nebylo samozřejmostí:

„Vystupovaly na veřejnost jaksi oklikou – sbírkami pro chudé, ošetřováním nemocných za velkých epidemií a raněných v době války a jinými aktivitami rozšiřujícími na veřejnost péči odjakživa příslušející v rodinné domácnosti ženám“ (Horská, 1999: 17).

Ženské spolky lze v tomto smyslu interpretovat jakožto místa, v jejichž kontextu docházelo k emancipaci českých žen. Ženský spolek, nehledě na skutečný cíl, za kterým byl založen, tedy sloužil především jakožto politický prostředek. Spisovatelka Teréza Nováková v 90. letech 19. století označila ženské spolky za „lidumilství, pole, na němž uplatňovaly se začátky činnosti našich žen (...) (za) pouhý prostředek k určité stanovenému cíli vlivu a moci“ (Nováková In Horská, 1999: 72).

Mezi nejznámější spolky patřil např. dobročinný Spolek svatě Ludmily (zal. 1865), ve kterém působila Marie Riegrová-Palacká. Tato organizace zajišťovala cílenou sociální pomoc nemajetným ženám a dále organizovala výuku a zprostředkování práce chudým dívkám. Idea spolku byla v dobovém kontextu velmi pokroková, Marie Riegrová-Palacká se zde pokusila uplatnit úspěšné vzory ze zahraničí: vedle ad hoc pomoci byla cílem i snaha zajistit budoucí perspektivu sociálně znevýhodněných (viz. Lenderová, 1999: 234-

---

<sup>37</sup>Jednalo se například o učitelské spolky, které měly v první řadě sociálně-podpůrnou funkci (např. v případě penze či ovdovění), dále plnily úkoly spojené s profesním vzděláváním a osvětou, pořádání kulturních a charitativních akcí atd. Od 90. let 19. století měly silnou pozici i ženské dělnické spolky, které se zabývaly především sociální a pracovněprávní problematikou.

235). Přes moderní strukturu a formu poskytování sociální pomoci, se ale stále jednalo o organizaci usilující o konzervativní cíle: zmírnění hmotné nouze na jedné straně a přispění k udržení mravnosti ve společnosti, zejména v kontextu masového přílivu pracovních sil z venkova do měst (srov. Bahenská, 2011: 185-186).

Obdobné aktivity zajišťoval i v roce 1871 založený Ženský výrobní spolek český, za jehož vznikem se angažovala Karolina Světlá. Spolek měl za cíl podporu ženské průmyslové výroby (především odbytu, dále pak zprostředkovávání pracovních míst) a zřízení průmyslové školy dostupné dívkám z chudých rodin. Obdobou Ženského výrobního spolku českého byl německý výrobní spolek založený v Praze již v roce 1869. Podobně jako u Spolku svaté Ludmily nevedly aktivity výrobního spolku k narušení stávajícího statusu quo ve smyslu představ o tradiční úloze ženy ve společnosti (Bahenská, 2005: 108).<sup>38</sup> Průmyslová škola poskytovala praktické dovednosti umožňující neprovdaným mladým ženám dosažení ekonomické nezávislosti a zaměstnání v běžných ženských oborech (vychovatelka, ošetrovatelka, vazačka květin...) popřípadě doplňovala vzdělání budoucích manželek.

V historii ženských vlasteneckých spolků stojí v popředí jména již zmíněné Karolíny Světlé a Vojty Náprstka. Za předsednictví spisovatelky a publicistky Karolíny Světlé se v roce 1865 ustavil Americký klub dam, jehož náplní bylo pořádání odborných a populárně-vědeckých přednášek pro ženy. Přednášky se týkaly různých oblastí humanitních či přírodních věd a přednášející zpravidla patřili mezi intelektuální elitu. Členky tohoto klubu měly rovněž přístup do knihovny Vojty Náprstka, podnikatele, cestovatele, mecenáše a především podporovatele emancipace českých žen, kterého výrazně ovlivnilo setkání s ženským hnutím při jeho pobytu v Americe v 50. letech 19. století.

Na rozdíl od profesních a charitativních spolků, které vznikaly už od 60. let 19. století, se rozmach ženského hnutí za

---

<sup>38</sup>Výjimkou z tohoto ohledu byla v 70. a 80. letech 19. století angažovanost členek výrobního spolku v podpoře Anny Bayerové, která absolvovala na začátku 80. let lékařskou fakultu v Curychu. Zejména Karolína Světlá se pak angažovala za získání povolení pro otevření praxe této lékařky.



občanská a politická práva datuje až do druhé poloviny 90. let. Podle Bahenské (tamtéž: 141) se na vyloučení žen z politického dění podílelo více faktorů, přičemž právní řád Rakouska-Uherska byl jen jedním z nich.

V této době se nově ustavují ženské občanské spolky, domáhající se plného uznání práv vycházejících z definice ženy jako občanky Rakouska-Uherska. V čele těchto spolků stála nová generace vysoce vzdělaných mladých žen, které nabyly vzdělání ve spolkových školách založených ke konci 19. století (Malínská, 2012: 168). V roce 1898, u příležitosti výročí narození Františka Palackého se ustavil Ústřední spolek žen českých, jehož cílem byla koordinace aktivit stávajících občanských spolků. Podle Jany Malínské (2012: 159; 2013: 98n) vycházely reakce ženského hnutí na Badeniho volební reformu v roce 1897 spíše ze strany aktivistek z dělnického prostředí. Měšťanské aktivistky se zapojily do bojů o volební právo spíše až v prvním desetiletí 20. století.

## **4. Tvorba korpusu**

### **4.1. Výběr deníku**

Denní tisk je všudypřítomný, těší se velké spotřebě a pozornosti ze strany veřejnosti. Denní tisk je ovlivňován politicky a jako masově čtené médium představuje vhodný zdroj pro analýzu dominantních diskursů (Mautner, 2008: 32). Navíc se jedná o materiál, který je snadno přístupný a nepodléhá rychlé zkáze.

Role tisku ve vztahu k národnímu hnutí byla podrobněji popsána výše. Význam denního tisku pro analýzu dominantních diskursů lze shrnout následovně: vztah mezi společností a textem (diskursem) je reciproční (Fairclough, 2001b: 21). Diskurs je konstituován společensky a má zároveň konstitutivní charakter, tj. reálný dopad na společnost. U masově rozšířeného tisku je tento dopad obzvláště významný: „rozšíření mezi široké publikum zvýrazňuje konstitutivní efekt diskursu – jeho moc, tj. schopnost formovat obecně sdílené konstrukce reality“ (Mautner, 2008: 32).

Korpus textů, který bude předmětem následující analýzy,

představuje výběr článků z hlavního mladočeského tiskového orgánu – Národních listů (viz. výše). Důvody volby textů z tohoto periodika jsou následující:

- Národní listy představovaly nejvlivnější český liberální deník 2. poloviny 20. století (Havránek, Sekera, Znoj, 1995: 175)
- Národní listy představovaly hlavní tiskový orgán Národní strany svobodomyšlné, která představovala v 70-90. letech nejvýznamnější českou liberálně-demokratickou stranu (srov. tamtéž: 24-26; 175)
- Vycházely nepřetržitě po celé zkoumané období, tj. mezi lety 1870-1899
- Archivní vydání národních listů jsou snadno přístupné. Ať už ve fyzické formě (v Národní knihovně v Praze) či elektronicky v rámci veřejně přístupného systému Kramerius

#### **4.2. Způsob rešerše**

Pro potřebu analýzy bylo mým původním záměrem vyhledat 24-30 novinových článků (a tento počet podle potřeby doplnit), které pojednávají o české ženě. V průběhu vyhledávání bylo toto kritérium doplněno i o články, které pojednávají o ženách jiných národů, dotýká-li se daný článek ženské emancipace či role ženy v konkrétním národě. Dalším kritériem výběru bylo datum vydání textů. Výběr textů musí relativně rovnoměrně pokrývat 70., 80. i 90. léta 19. století.

K rešerši článků nebylo možné využít fulltextového vyhledávání. Národní listy, ač jsou přístupné v elektronické podobě, jsou k dispozici pouze v naskenované formě ve formátu .pdf či .DjVu. Následný převod .pdf do textového dokumentu je sice možný, avšak vyzkoušený softwarový konvertor si nedokázal poradit se špatnou kvalitou naskenovaných novin.

Vyhledávání textů tedy probíhalo bez pomoci fulltextových

vyhledávačů a dle následujícího klíče<sup>39</sup>:

1. V rámci studia socio-politického kontextu 70-90. let 18. století v českých zemích poznamenat významná data, která se týkají českých žen. Například data úmrtí významných umělkyně či důležité milníky pro rozvoj vyššího ženského vzdělávání. Na základě těchto dat pak prohledávat aktuální vydání Národních listů.
2. Při studiu odborné literatury týkající se historie českých žen v 19. století zaznamenat případné odkazy na články či konkrétní vydání Národních listů. Konkrétní články posléze dohledat.
3. Zbývající články jsem dohledávala explorativní metodou (t.j. otevření příslušného vydání novin a použití metody rychločtení k případnému nalezení článku, který by vyhovoval výše uvedenému zadání). Hledání probíhalo chronologicky (tj. hledání začínalo ve vydáních Národních listů z ledna 1870 a postupně dále až do dohledání potřebného množství článků), přičemž jsem prohledávala maximálně 10 vydání novin z jednoho měsíce a to ta vydání, která měla v daném měsíci nejvíce stránek.<sup>40</sup> Důvod takto koncipovaného výběru byl následující: delší, zejména pak víkendová vydání Národních listů, zpravidla obsahovala jeden či dva fejetony. Fejetony byly často věnovány ženám a ženským otázkám a zároveň byly přehlednější než zbytek vydání novin.<sup>41</sup> Hledání ve vydáních s fejetony bylo z tohoto důvodu efektivnější.

Výhoda výše uvedené metody sestavování korpusu textů spočívá v její rychlosti a efektivitě. Nevýhody jsou spojeny

---

<sup>39</sup>Postup pro vytváření textového korpusu jsem si vytvořila na základě profesní praxe rešeršistky.

<sup>40</sup>Počet stránek v jednotlivých vydáních Národních listů byl velmi variabilní. Pohyboval se mezi 2-22 stránkami.

<sup>41</sup>Národní listy z 19. století neobsahovaly moderní žurnalistické prvky, jako zvýrazněné headliny či grafické oddělení jednotlivých článků, které by usnadňovalo snadnou orientaci v textu. Fejeton byl však vždy výrazně vyznačen a oddělen od ostatního textu.

především s rizikem přehlédnutí relevantních textů při rychločtení (zejména pokud je text jednolitý a bez zvýrazněných prvků). K opomenutí případných relevantních textů mohlo dojít i při záměrné selekci vydání novin s menším počtem stránek.

## 5. Korpus textů a témata článků

### 5.1. Kódování jako první krok analýzy

Prvním krokem analýzy je okódování textů z korpusu – tedy označení témat, které texty obsahují. Soupis textů vybraných do korpusu, včetně témat, které v nich byly v prvním kroku analýzy vymezeny, je uveden níže (viz. tab. č. 2). V následující tabulce nejsou uvedena všechna témata<sup>42</sup> vyskytující se ve vybraných textech, z prostorových důvodů byla vyselektována pouze ta, která mohou být podle mého názoru relevantní vzhledem k zaměření této diplomové práce. Výběr i označení témat je subjektivní. Postup při kódování je uveden v tabulce č. 1 na modelovém příkladu části článku z 30.3. 1871.

Tabulka 1. Postup při kódování<sup>43</sup>

Text článku	Téma
„Paním a dívkám českomoravským. Milené družky! <i>Po vlastech československých veškeren národ snáší dárky své, aby v středišti vlasti české, v drahé matičce naší zlaté Praze zbuďoval chrám umění, důstojný národa českého, jenž spolu by byl pomníkem obětavosti jeho.</i> “	<b>výzva českým ženám</b>  <b>sbírka na Národní divadlo</b>
„Kdo Čech, ten přispěj – tak volají k nám, abychom vbrzku dokončiti mohli, co jsme započali; bychom dokázali, seč jsme, jedná-li se o čin skutečný.“	výzva české veřejnosti  dostavba divadla
„Muže i ženy, stejným nás zvou hlasem, abychom kladli oběti na oltář umění českého.“	výzva pro muže i ženy k příspěvku

<sup>42</sup>Témata, která nejsou v tabulce uváděna, se týkají například zahraniční politiky, dopravních prostředků, podrobností ohledně úmrtí určité osobnosti apod.

<sup>43</sup>Řádky v tabulce odděleny pro přehlednost textu.

„Dostály jsme však my – družky milé – v míře také, jaká přísluší na nás „ženy české“, povinnosti své?“ (Národní listy, 1871)	<b>povinnost žen vůči národu</b>
--	----------------------------------

Tabulka č. 2. Korpus textů a témata článků

Datum	Žánr	Téma	Autor/ka
9.1.1870	fejeton	Parádivá žena z pražských příkopů; móda z Francie; nevkus v módě; inspirace českých žen zahraničními trendy; politická emancipace ženy jako nežádoucí; ruční práce žen	Jan Neruda
9.3.1870	fejeton	Ženské vzdělání jako pokrok; podpora ženského vzdělání muži jako chválihodná; Amerika jako příklad svobodného národa; „otázka ženská“ je aktuální i v českém prostředí; rovnost s muži může být reálná; ženská emancipace jako součást pokroku lidstva; přirozené vlastnosti mužů a žen; vzdělaná žena – lepší vychovatelka dětí	Neuveden/a
30.3.1871	výzva ženám a ženským spolkům	Výzva českým ženám; sbírka na národní divadlo; povinnost žen vůči národu; ženy se nemohou veřejně angažovat stejným způsobem jako muži; ženy mají „své cesty“ jak se angažovat	Neuveden/a . Praviděpodobně text psaný ženou
16.6.1872	fejeton	Ženy – lékařky; povolání lékaře jako pomocníka smrti; přirozené spojení ženy s životem; medicína neuzdravuje; přirovnání lékařky k prostitutce	Jan Neruda
24.8.1872	fejeton	Vystupování žen; jemnost, skromnost, něžnost jako žádoucí vlastnosti; parádivé ženy z pražských příkopů; vzdělání ženy projevuje se v taktu a jemnosti; ošacení žen úměrné povolání; divadelní umělkyně jako vzor vystupování pro ženy	Neuveden/a
2.5.1873	Fejeton/biografie	Biografie české herečky Otilie Malé; píle a svědomitost české umělkyně; oslava spojení ženskosti, umění a českého jazyka; česká umělkyně prochází útrapami a musí klást oběti; umělkyně dává přednost českému národu před lukrativními nabídkami Němců	Neuveden
20.10.1873	nekrolog	Úmrtí Anny Fingerhutové-Náprstkové; obětavost a	Neuveden/a

		filantropie dcery národa; dobročinné aktivity	
25.2.1880	fejeton/ biografie	Jubileum Karolíny Světlé (50); rozdělení vysoké politiky jako domény mužů a umění jako druhořadé domény žen jako špatná konstelace; přínos žen do umění – nedoceněný přínos českému národu; pronikání národního uvědomění ze sféry soukromé do sféry veřejné; vzdělaná žena jako rovnocenná družka muže; míra žádoucnosti ženského vzdělání; nevhodnost emancipačních výstředností	Jaromír Hrubý
5.11.1880	fejeton	Nedostatečná národní uvědomělost české šlechty; ideál ženy z vyšších vrstev – žena, která pěstuje českou kulturu; krásná a vznešená česká žena jako ideál; šlechta a vyšší společenské vrstvy - Němci	Svatopluk Čech
3.3.1881	fejeton/ povídka	Všední starosti mladých žen ze středostavovské rodiny; móda; námluvy; klepy	-n-k.
12.7.1881	fejeton/ biografie	Polská spisovatelka Eliška Ořešková; vzájemnost mezi Čechy a Poláky; obraz skromné a pracovité umělkyně; umělkyně, která překonala těžká období; umělkyně vlastenka, která dává český národ za vzor	Celestin Liposlav Frič
19.3.1882	fejeton/ povídka	Setkání českých vlastenců u karetních her; neangažovaná žena, která zůstává v domácnosti; důvěřivá a nevzdorující manželka	Vilém Ryba
12.2.1890	komentář /petice	Petice českých žen k rakouské radě říšské za povolení univerzitního vzdělání žen; ženy – lékařky; ženy – učitelky; vyšší vzdělání žen jako znak pokroku; vyšší vzdělání žen jako znak civilizovaného světa; vzdělání žen jako duševní povznesení matek; přínos pro budoucí generace národa; velký počet neprovdaných žen; výchova mládeže a péče o nemocné – profese, ke kterým mají ženy přirozené sklony; uplatnění ženských lékařek v péči o ženy a o děti;	Neuveden/a
13.3.1890	fejeton/ fiktivní dopis	Česká žena jako opora, pečující a starostlivá družka českého muže – vlastence; starosti manželky poslance; dobročinnost; móda; reprezentace	Vilém Ryba
21.03.1890	komentář	Ženy – lékařky; lékařské vzdělání žen v Rusku; využití lékařek v	Pavel Durdík

		péči o ženy; ženy lékařky – sociální cit a větší skromnost; nadbytek neprovdaných žen jako sociální zátěž; vystudovaná žena – úleva nedostatečně zajištěným rodinám; vystudované lékařky – zúročení vzdělání ve výchově dětí, zdravější děti; svobodné národy Anglie a Ameriky, kde je ženské vzdělání umožněno	
31.3.1891	nekrolog	Úmrtí Marie Riegrové-Palacké; Riegrová-Palacká jako filantropka; školky, jesle v Praze; chudé matky	Neuveden/a
6.1.1893	fejeton/ povídka	Správná vlastenka – česká selka s kuráží, skromná matka, která vzorně vychovala několik dětí; tlak na ženy z vyšší společnosti – poněmčování podmínkou společenského uznání;	Vilém Ryba
29.1.1893	fejeton/ fiktivní dopis	Starosti manželky poslance; móda; reprezentace; rodinné problémy	Vilém Ryba
20.1.1895	nekrolog	Náhlé úmrtí Marie Červinkové-Riegrové; Červinková-Riegrová jako spisovatelka a filantropka	Neuveden/a
18.12.1897	nekrolog	Nekrolog spisovatelky Sofie Podlipské; literární a dobročinná činnost Podlipské; úsilí Podlipské o působení na mládež	Neuveden/a
2.6.1899	povídka	Bída českého venkova; pracovitá a skromná žena	Popelka Billianová
20.06.1899	fejeton	Móda; móda je něco, co přichází ze zahraničí; marnivost ženy a její dopad na finance muže	Kara Ben Jehuda
22.07.1899	povídka	Starosti žen nižší střední třídy; peníze; móda; péče o domácnost; spor mezi pracovitou švadlenou a nevlastními dcerami	Cyrila z Haznburku
08.09.1899	nekrolog	Úmrtí spisovatelky Karolíny Světlé; Světlá jako vysoce nadaná umělkyně, vlastenka a demokratka; hloubavost a neústupnost charakteru zemřelé spisovatelky; pokrok a pravda – cíle za kterými spisovatelka směřovala; ideál české ženy – uvědomělost a statečnost; Světlá jako žena procházející nepřízní osudu; Choré zdraví Karolíny Světlé	Neuveden/a
08.09.1899	báseň	Úmrtí spisovatelky Karolíny Světlé; Světlá jako žena, která dokázala mobilizovat národní hnutí; Světlá jako Matka národa, vychovatelka budoucí generace	Neuveden/a

## **5.2. Závěry prvního kroku analýzy**

### **5.2.1. Žánry v textovém korpusu**

Na komplikovanou práci s textovými žánry upozornil Norman Fairclough (1995: 14) - mnoho textů podle něj představuje kombinovaný mix různých žánrů. Některé texty se navíc žánrových schémat (tedy schémat, která jsou popsána v odborné lingvistické literatuře) drží pouze velmi volně. To ostatně platí i pro část textů obsažených v mém korpusu, jejichž žánrové zařazení nelze stanovit jako definitivní.

Žánry se projevují ve formě a aktuálních významech textu (Fairclough, 2003: 67). V textovém korpusu jsou zahrnuty téměř výhradně texty, které jsem zařadila mezi publicistické žánry. Publicistika je označení používané pro definici části mediální produkce. Jedná se o činnost, která je „spojená se stanoviskem, objasňující události, situaci nebo myšlenky slovem, zvukem nebo obrazem ... kromě informací obsahuje názor, hodnocení a subjektivní přístup, zahrnuje pojmy soudy, postoje, kombinuje analytický a syntetický přístup, jejím výsledkem je poznání a eventuálně přesvědčení a získání recipienta“ (Osvaldová, Halada, 2007: 164). Vedle publicistiky je další významnou částí mediální produkce zpravodajství. Ačkoli mezi oběma jmenovanými neexistuje ostrá hranice (srov. tamtéž), pro zpravodajství je charakteristické stěžejní zaměření na fakta, publicistika obvykle zahrnuje i emotivní prvky (srov. tamtéž).

Většinu textů v korpusu jsem identifikovala jako fejeton. Fejeton je útvar subjektivní publicistiky, obvykle vztažený k jednomu faktu či společenskému fenoménu, který rozpracovává (a to často z nové, originální perspektivy). Tento útvar předpokládá širokou slovní zásobu, nápaditost při výběru kompozice a cit pro metaforu. Často může gradovat do pointy, využívá prostředků ironie a sarkasmu a dalších humoristických prvků (Osvaldová, Halada, 2007: 72). Blízko fejetonu se nachází komentář, což je publicistický útvar, který čerpá ze známých faktů, vkládá je do (kauzálních) souvislostí a připojuje subjektivní pohled (tamtéž:



103).

V textovém korpusu je rovněž zařazeno několik nekrologů. Nekrolog je rovněž publicistický žánr představuje první ucelené zhodnocení života a díla zemřelé osobnosti. Nekrology jsou často subjektivně zabarvené (psané obvykle osobou z blízkého okruhu zemřelé či zemřelého) a zpravidla nenesou kritické prvky, naopak vypichují pozitivní aspekty života zesnulé či zesnulého (tamtéž: 128).

Norman Fairclough (2003: 70) ve své knize *Analysing Discourse* pojednává o třídimenzionální analýze žánrů, která obsahuje tři základní dimenze: aktivity („co lidé dělají“ resp. „co dělají diskursivně“), sociální vztahy („jaké jsou vztahy mezi sociálními aktéry“) a komunikační technologie („jaké technologie jsou k tomu využívány“). Podrobnou analýzou žánrů se v této práci z prostorových důvodů nebudu zabývat, z výše uvedeného však vyplývají následující závěry:

- Cílem publicistických žánrů je obeznámení recipienta s určitou událostí/problematikou. Důležitou dimenzí publicistiky je i cílená snaha o přesvědčení a získání recipienta (Osvaldová, Halada, 2007: 164).
- Nekrology zpravidla neobsahují kritiku a negativní prvky. Kritické prvky chyběly i v případě krátkých biografii (např. k jubileu Karolíny Světlé), což pravděpodobně souvisí s konvencemi daného žánru.

### **5.2.2. Intertextualita, diskursy o české ženě.**

Jedním z prvních kroků analýzy, které Ruth Wodak uvádí, je určení diskursu, který se v konkrétním textu zpředměťuje (viz. Wodak, 2001b: 79n). Zde je důležité zmínit, že text má interdiskursivní charakter, protíná se v něm více diskursů (Fairclough, 1995: 134).

První krok mé vlastní analýzy ukázal četnost opakujících se témat v textovém korpusu, na základě kterých lze načrtnout tematické podobnosti a indikovat spojitost mezi některými texty,

tedy intertextualitu. *Intertextualita* je podle Reisigla a Wodak (2009: 90) pojem označující souvislost textů mezi sebou na základě explicitního odkazu k určitému tématu, události, popřípadě na konkrétní aktéry. Intertextualita dále spočívá v užití identických argumentů, evokací a nepřímých zmínek.

Určení intertextových vztahů je prvním krokem k stanovení souvislostí mezi diskursy. Diskurs je podle Reisigla a Wodak (tamtéž) primárně vztažen k tématu (diskurs o něčem). K identifikaci diskursu podle Fairclougha (2003: 129) vedou dva základní kroky:

- identifikace tématu, sféry sociálního života, která je reprezentována
- určení partikulární perspektivy, pohledu, ze které je téma reprezentováno

Rozlišení diskurzů v praxi je podle Fairclougha (tamtéž.: 129-132) možné zejména na základě vlastností jejich slovníku, tedy toho, jaké výrazy a jejich významy jsou s partikulárními diskursy asociovány. Dále pak na bázi specifických gramatických prvků.

Na rozdíl od Faircloughovy jemné analýzy přistupuje Wodak k identifikaci diskursů primárně na základě určení témat a užitých argumentačních schémat (srov. Wodak, 2001b; Reisigl, Wodak, 2009). Vlastní interpretaci nedoplňuje odkazem na rigidní metodologický postup či argumenty, které by ozřejmily její interpretaci. Postup při určení diskursů a jejich vztahů se proto na první pohled jeví jako intuitivní. Hermeneutický charakter postupů v rámci diskursivně-historického přístupu však umožňuje určení diskursů a vztahů mezi nimi v průběhu výzkumu upravovat a upřesňovat.

Při prvotní analýze textového korpusu jsem předběžně identifikovala několik diskursů o ženě. Na základě výběru založeném na selekci často zastoupených témat jsem zvolila čtyři typy žen, jejichž diskursivní konstrukcí se budu níže dále zabývat:

- diskursivní konstrukce české umělkyně
- diskursivní konstrukce poněmčené ženy

- diskursivní konstrukce české venkovanky
- diskursivní konstrukce vzdělané ženy

## **6. Diskursivní konstrukce vybraných typů žen v mladočeském tisku**

### **6.1. Specifikace výzkumných otázek**

V závěru předešlého oddílu jsem vymezila pět typů žen, jejichž diskursivní konstrukcí se budu dále zabývat. V následném kroku se zaměřím na analýzu diskursivních strategií a lingvistických prostředků jejich realizací. Zaměřím se tedy na následující otázky:

- Jak jsou vybrané typy žen pojmenovávány a jakým způsobem je na ně lingvisticky odkazováno?
- Jaké charakteristiky jsou vybraným typům žen připisovány?
- Jaké argumenty a argumentační schémata jsou využívána v souvislosti s připisovanými atributy?
- Z jaké perspektivy jsou tato pojmenování, přisuzování a argumenty vyjadřovány?
- Jakým způsobem jsou příslušné promluvy artikulovány?

### **6.2. Dobrý obraz české umělkyně**

#### **6.2.1. ‚Naše umělkyně‘**

Ve vybraném korpusu textů je několik příspěvků, které se věnují českým umělkyním. Z velké části jde o texty o věnované konkrétním osobnostem, které mají formu biografie, popřípadě nekrologu. Jak jsem zmínila výše, zejména u nekrologu je specifickým žánru absence negativních atributů a naopak snaha o zdůraznění kladných vlastností a zásluh dané osobnosti (Osvaldová, Halada, 2007: 128; Patera, Všetická, 2002: 243).

Jako modelový příklad představím text věnovaný české herečce Otilii Malé (Národní listy, 1873a) a doplním jej příklady z dalších článků. Otilie Malá (1844-1912) byla známou českou herečkou, která se proslavila především jako představitelka tragických postav. Spolupracovala s Americkým klubem dam a byla známá a ceněná především pro svou společenskou angažovanost a pořádání dobročinných, pro-národně orientovaných akcí (Lenderová, 1999: 225).

Anonymní autor textu<sup>44</sup> vylíčil své první setkání s Otilií Malou ve Vídni, popisoval období, kdy ještě neměla hereckého vzdělání, její první role a peripetie během přípravy na herecké povolání. Následně popsal kariéru, nabídky, zásluhy a finanční obtíže již etablované herečky.

Pojmenování, kterými autor označoval Otilii Malou, začínala zdobnělinami (deminutivy) jako ‚slečinka‘, ‚Otilka‘. Autor používal zdobnělin v první části textu, při popisu života této ženy před nástupem na uměleckou dráhu. V souvislosti s popisem prvního úspěšného divadelního angažmá se objevuje výraz ‚tragická rekyně‘, kterým začínající herečku označila kritika. V části textu, která popisuje období, kdy již Otilie Malá nastoupila na uměleckou kariéru, se již zdobněliny nevyskytují. Zdobněliny jsou v českém jazyce formou expresivních vyjádření, mají citové zabarvení, popřípadě hodnotící charakter (Čermák, 2010: 119). Užití zdobnělin může být v případě tohoto článku projevem náklonnosti, může rovněž evokovat dětinskost, nezralost. Upuštění od zdobněliny v druhé polovině textu rozumím jako zdůraznění přechodu od mladé dívky v osobnost umělkyně, která je vážená. Tím, že Malá debutuje v divadle, nabývá nového, společensky oceňovaného statusu. Absence zdobnělin v textech o českých umělkyních lze tudíž interpretovat jako znak váženosti.<sup>45</sup>

Pozoruhodné je v této souvislosti i použití maskulina uvádějící odstavce pojednávající o těžkém životním období již etablované herečky. Malá je zde označena za ‚českého umělce‘:

„A poněvadž skvělou její dráhu obecnstvo zná, sledujme ji

---

<sup>44</sup>Že se jednalo o autora soudím dle užití maskulina v ich-formě.

<sup>45</sup>Absence zdobnělin však souvisí i s konvencemi žánru – nekrologu.

zase cestou, kterou obecenstvo nezná, sledujme její boje s nedostatkem a bídou, sledujme v nich osud českého umělce“ (Národní listy, 1873a: 2).

Herečka je v těchto pasážích popisována jako aktérka určující navzdory objektivním negativním vlivům a událostem směr svého budoucího života. Navzdory těžkostem zůstává osobností jednající v souladu s ryzím vlasteneckým přesvědčením. Narativ o těžkém životě české umělkyně a boji s nepřízní osudu se vyskytoval ve více článcích, zejména v nekrologu Karolíny Světlé (Národní listy, 1899b: 2).

Boj s nedostatkem je motiv, který je možné interpretovat jako mučednický prvek, diskursivní strategii s cílem zdůraznit výjimečnost a morální kvality české umělkyně.

Narativ o těžkém období života národní umělkyně dále naskýtá možnou analogii k příběhu staletého boje malého českého národa vůči německé hegemonii (Palacký, 1998: 7-8). Podívejme se proto blíže na Palackého výklad českých dějin:

„Jak mile Němec výbojem u veliké starého Říma dědictví se byl uvázal, Slovan mírný tiše za ním postoupiv, usadil se vedle něho. S ním vkročil spolu nový živel národní do života evropského, neméně ušlechtilý, ale i neméně ouhonný. ... (N)ebaživ po výboji, sotva sám brániti se uměl, žádaje v pokoji požívati ourod pole svého, tím častěji podléhal rozkazům cizincův. Neměl-li konečně zahynouti, musel i Slovan postupem věků zjinačiti způsoby své ... Hlavní tedy obsah a základní tah celého dějinstva českomoravského jest ... ustavičné stýkání a potýkání se Slovanství s Římanstvím a Němectvím ... dějiny české vůbec hlavně na sporu s Němectvem se zakládají, čili na pojmání a zamítání způsobův a řádův německých od Čechův“ (tamtéž).

Palacký (tamtéž) charakterizuje Slovanstvo, potažmo český národ jako nevýbojný a neagresivní, toužící po vlastní svobodě a poklidném žití. Do idylického vývoje však často zasahují negativní vnější vlivy (v národním kontextu představují tento vnější prvek Němci, v kontextu života české umělkyně se jedná o úmrtí bližních,

bída, nemoci...), se kterými se musí národ formou aktivní či pasivní obrany vypořádat (popř. umělkyně musí překonat těžká období).

Malá je prezentována jako příslušnice českého národa. Dokládá to jak svým příkladným vlastenectvím, případně možnou analogií vlastního osudu k dynamice a smyslu dějin českého národa, tak, jak jej vykládá dobová intelektuální autorita František Palacký (1998: 7-8).

Příslušnost ke kolektivnímu, národnímu ‚my‘ indikuje i označení ‚naše Malá‘ v samotném závěru analyzovaného textu, avšak zcela jiným způsobem, než jsem výše popsala. Označení ‚naše Malá‘ lze interpretovat jako lingvistický prostředek objektivizace ženy, jejího označení jakožto objektu, který patří českému národu.

### **6.2.2. Buditelka národních emocí**

Autor textu zpočátku popisuje Otilii Malou jako ženu ‚oka krásného‘, avšak s drsným, altovým hlasem. Drsnost hlasu, jakožto handicap se rozplývá ve chvíli, kdy herečka poprvé debutuje na jevišti, kde promlouvá českým jazykem. Herečka na scéně je popisována jako umělkyně schopná vybudit emoce, emoce spjaté s příslušností k národu (srov. Pateman, 1997: 51):

„Když loučila se svými lučinami a lesy – jaká tu zazněla v divadle našem zvučnost slova, jaká lahoda mluvy! Tak ještě ústa ženská na českém jevišti nepromluvila, povznášelo to, rozohnilo to, zvonilo to! ... To byl mluvený zpěv, to zrovna kouzlo bylo v hlasu tom – to byly v něm ty oči, s tou svou měkkostí, s tou výrazností, s tou lahodou. Tu jsem poznal ten orgán altový a celou tu jeho škálu pro city vážné až tam na horu pro extasi, pro horování a zase ruky obratem až tam do nejjemnějšího se zachvění, až tam do těch tónův, které vycházejí bezprostředně ze sama srdce“ (Národní listy, 1873: 1).

Autor textu připisuje Otilii Malé vlastnosti jako píle a pečlivost, v různých částech textu však zejména narazíme na

oslavu ‚ženských‘ atributů jako jemnost a krása, které se ještě znásobují ve spojení s ryzím češtvím a českým jazykem:

„To jsme poznali, pro každou úlohu pílí a svědomitost největší, v každé úloze propracovanost až do nejjemnějších podrobností, v každé úloze sloh, styl zrovna vznešeně ušlechtilý, v každé úloze pravdivost ne snad po náhodě přidělanou, nýbrž ze sama básníka až do nejhlubší hloubky vyčerpanou a vyváženou, poznali jsme po všechny chvíle směr k výšinám ideálním, kouzlo ženskosti v nejpěknější mluvě své, v nejpěknějším výrazu svém – to poznali jsme“. (Národní listy, 1873: 1).

Spojení ‚ženskosti‘ a českého jazyka je zobrazeno i v fejetonu Svatopluka Čecha z 5.11. 1880. Text popisuje fiktivní osobnost komtesy Boženy, české šlechtičny z vlastenecky angažovaného rodu.<sup>46</sup>

„Chcete-li poznati všecken libozvuk a půvab, k jakému se čeština povznéstí může, hleďte si zjednati příležitost, abyste ji slyšeli z milostných rtů comtessy Boženy: brilliantový verš Vrchlického na rubínových těchto rtech je vrchol všeho skvostného, co vám čeština podati může“ (Čech, 1880: 1).

Popis těchto ‚ženských vlastností‘ umocněných ‚češtvím‘ slouží k zobrazení české ženy jako ideální družky, ideálního sexuálního objektu, jehož cíl je možné vysvětlit jako ryze biopolitický<sup>47</sup> (srov. Foucault, 1999: 157-185). Jinými slovy: konstrukce české ženy jako ideální družky lze vyložit jako diskursivní strategie zacílené na podněcování svazků mezi českými ženami a muži, které jsou předpokladem úspěšné reprodukce národa (srov. tamtéž).

Autor textu připisuje Otilii Malé i další vlastnosti, zejména skromnost a nezkorumpovatelnost. Ty souvisí s výše popsanou představou české umělkyně jako mučednice, popřípadě s paralelou k těžkým obdobím historie českého národa.

---

<sup>46</sup>Článek vyšel pravděpodobně v kontextu mladočeské kritiky staročeského spolenectví s českou šlechtou (viz. výše). Autor v textu představuje ideální obraz české vlastenky, šlechtičny Boženy, jenž, jak následně potvrzuje neúspěšnými pokusy o nalezení vlastenecky přesvědčeného šlechtického rodu, ve skutečnosti neodpovídá realitě.

<sup>47</sup>Biopolitika je forma moci, která pracuje na rovině péče o společnost, její reprodukce a regulace (srov. Dreyfus, Rabinow, 2002: 214, 260-265)

„Nedostatek vtíral se do příbytku dveřmi i okny, síly její počaly klesati, chřadla a lékařové vyslovovali největší obavy. A ani otec ani dcera nesvěřili se svým přátelům, jichž měli v Praze již počet valný. Vlastním přičiněním chtěla sobě pomoci. Předsevzala si, že pohostinskými hrami v cizině získá sobě prostředků, by nemusela opustiti ten skromničký engažment na divadle českém. ... Otilie Malá, místo do Němec, odkud měla nejskvělejší nabídnutí, uchýlila se do Vídně ... a hrála po česku Deboru s úspěchem nejskvělejším“ (Národní listy, 1873a: 2).

Skromnost a odříkání jsou vlastnosti připisované svatým ženám a mužům. Kladný charakter těchto vlastností lze obhájit odkazem na Bibli, především však v odkazu na ideologii husitského hnutí (srov. Hus, 1825: 21n), které představuje důležitý moment historie českého národa, tak jak byl prezentován intelektuálními autoritami 19. století, zejména Františkem Palackým (1998: 469n).<sup>48</sup> Skromnost ale možné vyložit jako vlastnost nezbytnou k přežití ohrožené entity, malého národa v kontextu národnostních bojů, nedostatečných politických úspěchů a převládající německé hegemonie (viz. výše). Skromnost a nezkorumpovatelnost jsou vlastnosti, které pomáhají odolat tlaku ze strany německého pokuše (výhodné nabídky z Německa, viz. níže) a upřednostnit zájmy a tím i přežití českého národa (méně výhodné angažmá ve Vídni, role Debory).

### **6.3. Pokušení Germanie a neúplatná selka**

#### **6.3.1. Matka hrdinka**

V následujících odstavcích se budu věnovat textu z 6.1.1893, který byl uveřejněn v publicistické rubrice *feuilleton* v Národních listech. Žánrově je možné tento text zařadit jako povídku.<sup>49</sup>

---

<sup>48</sup>O českém národním hnutí a jeho vztahu k husitství viz. Daníčková (2008).

<sup>49</sup>Povídka je krátký žánr prozaické epiky. Zaměřuje se pouze na jednu událost a jednu zápletku. Děj povídky je jednoduchý a přímočarý, vystupuje v ní omezený počet postav, které se během děje výrazněji nemění (Pavera, Všetická, 2002: 288).



Autor povídky vypráví o svém setkání s dvěma dětmi a jejich vychovatelkou hrajícími si ve Stromovce. Autor děti osloví, ale ani jedno nerozumí česky, ačkoli, jak dále objasní, se jedná o potomky českého rodu, pravnoučata jedné české ‚panímámy‘, která se proslavila pro své vlastenecké cítění. Děj povídky se skládá z postupného popisu událostí, na základě kterých k poněmčení rodiny došlo.

V příběhu vystupuje několik ženských postav. Jako první lze zmínit vychovatelku dětí, odsekávající ‚že děti neumějí česky‘. Ta je označena expresivním výrazem ‚slečinka‘.

Oproti nepřátelsky působící pro-německé ‚slečince‘ představuje autor obraz venkovské panímámy, prababičky oněch poněmčených dětí:

„Jak často vypravovala mi nebožka babička o panímámě Kocourkové! Ačkoli hospodařila s manželem svým jen na malém statečku – byla to spíš jen velká chalupa – a neméně než o sedm krků starati se musila, přece jen všechny své děti dobře vychovala a dobře opatřila, některé z nich dokonce znamenitě!“ (Ryba, 1893a: 1)

Popis panímámy Kocourkové je prezentován s odkazem na vyprávění ‚nebožky babičky‘. Autorita babičky, která je udávána jako bezprostřední zdroj informací o této ženě, přidává následujícímu sdělení na autenticitě a věrohodnosti (srov. Fairclough, 2003: 49-55). Podobně, jako v případě textu o umělkyni Otilii Malé, se i zde objevuje výrazný atribut skromnosti, jakožto kladné vlastnosti, která je venkovské matce připisována.

Panímáma Kocourková je líčena především jako schopná matka, která dokázala v těžkých sociálních podmínkách znamenitě vychovat několik dětí. Ke zvýraznění důležitosti mateřské role paní Kocourkové přispívá samotné označení ‚panímáma‘ (srov. Reisigl, Wodak 2001: 48). Spojení české ženy s rolí matky a vychovatelky je v textu zdůrazněno nepřímým kontrastem s ženou německou, poněmčenou, potažmo ne-českou. Děti z poněmčené rodiny, které autor ve Stromovce potkává, nejsou doprovázeny vlastní matkou, nýbrž ‚slečinkou‘. Odkaz na mateřskou roli je v textu zdůrazněn u

panímámy Kocourkové, české vlastenky. U další postavy, mladé paní Kocourkové, která vlastenkou není, se jediný odkaz na mateřství vyskytuje v souvislosti s rozhodnutím, že „pošle děti do německé školy“ (Ryba, 1893a: 1).

Kromě skromnosti a mateřských kvalit je panímáma Kocourková představena jako přesvědčená, rázná a hrdá žena:

„A jaká to byla vlastenka! Když v roce osmačtyřicátém táhli rodáci moji Praze ku pomoci, provázela je panímáma Kocourková jako markytánka a když >U černého vola< nad Rostoky dostali strach a vrátiti se chtěli domů, byla to panímáma Kocourková, jež vytrhla praporčíku bílo-červený prapor z ruky a zvolala, že když nikdo ze smutných hrdinů nepotáhne dál, ona jediná se vydá do Prahy. Domů, že nepůjde, poněvadž by se před svými dětmi studem do země propadnouti musila“ (tamtéž).

Události, které autor popisuje ve výše citovaném odstavci se pravděpodobně vztahují k událostem kolem „svatodušních bouří“ v červnu roku 1848. Jednalo se o neúspěšný pokus o revoluční povstání v Praze. Autor zde metaforicky přirovnává cestu českých venkovanů do Prahy k válečnému tažení, panímámu Kocourkovou pak k markytánce, tedy ženě která jako kuchařka, popřípadě obchodnice doprovází žoldněřskou armádu. V momentě hrozící dezerce a rozpadu ‚armády‘ se panímáma Kocourková ujímá vedení a zabraňuje jejímu morálnímu rozvratu. Kombinace příkladného mateřství, role vychovatelky, příkladné odhodlanosti, statečnosti a až „mužně přísného ducha“ (Národní listy, 1899b: 1) nalezneme více či méně explicitně i v textech o spisovatelce Karolíně Světlé (Národní listy, 1899a: 1; Národní listy, 1899b: 1-2; Hrubý, 1880: 1). Viz:

„Sluší doložiti, že všechna její životní snaha brala se k tomu, aby národu našemu vychovala ženy podobně uvědomělé a statečné, jakými slynuły býti ženy české za veliké naší revoluce husitské“ (Národní listy, 1899b: 1).

„Tys (Karolínó Světlá) rukou mohutnou je k činu povolala

(české ženy)

a naučila je za svou vlast všecko dát -

Tvá slova nadšená Tvůj národ zvala,

by z prachu zvedl vlast, ji volnou mohl zvat“

(Národní listy, 1899a: 1).

V prvním z citovaných úryvků se nachází odkaz na husitské ženy, jakožto archetypální obraz české ženy-hrdinky. Archetyp ženy – hrdinky je přítomen v příbězích a mýtech celé řady evropských kultur, z nichž mezi nejznámější patří příběhy o panně Orleánské. Z českých pověstí je známá zejména postava kněžny Libuše, silné panovnice, avšak nevzdorující a nerevoltující vůči patriarchátu (Malečková, 2000).

### **6.3.2. Pokušení německého živlu**

V opozici vůči hrdé a neústupné selce, panímámě Kocourkové, je v příběhu představena postava manželky pana Kocourka, syna prvně jmenované. Paní Kocourková pochází z rodiny bohatého mlynáře, je bohatá a krásná. Jediné, co ženě chybí, je nedostatek společenského uznání v okruhu žen z vyšších vrstev. Důvodem nedostatku uznání je neznalost němčiny, potažmo neúčast na kulturních událostech, navštěvovaných německými vyššími společenskými kruhy. Poté, co paní Kocourková zažije společenské faux pas při setkání s kardinálem, kterému na oslovení odpoví špatnou němčinou, rozhodne se dát vlastní děti do německých škol. Otec dětí, do té doby přesvědčený vlastenec, se přání ženy z pohodlnosti a lásky podvolí. Příběh končí postupným poněmčením původně vlastenecké rodiny:

„Tot' se ví, že se to rozneslo a že v témž poměru (poněmčení rodiny), v jakémž paní Kocourková stoupala ve přízni svých přítelkyň >z nejlepší pražské společnosti<, pan manžel její v českých kruzích na své popularitě ztrácel. To ho ale nenapravilo, naopak roztrpčilo jej a přirozený následek toho byl, že příliš sebevědomý tento muž v ohledu národním stával se ode dne ke dni

chladnějším a lhostejnějším, tak že nakonec již neměl nic proti tomu, když žena jeho přijala hodnost lady patroness v německém tehdy >Vereinsballu< a když po dceruščině návratu z výmarského Sofienstiftu stala se namísto češtiny pojednou němčina obcovací řečí v jeho domácnosti“ (Ryba, 1893a: 1)

V protikladu vůči neústupné panímámě Kocourkové je mladá paní Kocourková představena jako žena, která obětuje své češství výměnou za společenský vzestup. Na marnivost ženy nejvíce doplácí muž, pan Kocourek, který nedokáže udržet patriarchální pořádek ve své rodině (podvolí se ženě, postupně se podvolí dceři a vzepře se mu i vlastní syn), což vede ke konečné zkáze (poněmčení) celého rodu.

Další možnou interpretaci příběhu naskýtá paralela s biblickými příběhy. Německý prvek vystupuje v příběhu jako zdroj materiálního pokušení, jako biblický had lákající Evu ochutnat jablko ze stromu poznání (srov. Genesis: 3). Eva (paní Kocourková) jablko utrhne a ochutná (pošle děti do německých škol, začíná se účastnit německých kulturních akcí), čímž přihodí sobě a svému muži zkázu (poněmčení rodiny).

Motiv německého živlu-pokušitele se objevuje i v jiných textech mého korpusu. Například v fejetonu Viléma Ryby z 6.3. 1890, kde autor popisuje kulturní akci vyšších společenských vrstev (tedy především německé vyšší třídy) na Žofíně. Pokušitel je označen feminimem, metaforickým jménem ‚všemátky Germanie‘, odkazujícím na původní území germánských kmenů. Germanie představuje pokušitelku svádějící zástupce české inteligence:

„Na vysoké estrádě pak pod baldachýnem oděna v purpur s korunou Karla, jemuž říkají >Velký< na dlouhých žlutých kadeřích, trůnila všematka Germanie, za ní pak nepatrňočka Bohemie ... Viděl jsem na vlastní oči, jak Germanie lehtala pana dr. Mattuše pod bradou a jak pan předseda Schulvereinu tančil s panem předsedou Ústřední Matice...“ (Ryba, 1890a: 1).

Motiv svodu, avšak ve zcela jiném kontextu, je, jak jsem výše uvedla, přítomen i ve výše citovaném článku o Otilii Malé. Němci nabízejí populární české herečce nejvýhodnější nabídky, ta však

pokoušení nepodlehne a zůstane věrna českému divadlu. V podobném smyslu jako příkladný obraz Otilie Malé je představena i osobnost ‚venkovské tetičky‘, která navštíví nejmladšího pana z rodu Kocourků, příslušníka poněmčené generace rodu. S českou tetičkou je zacházeno s despektem (je jí podán oběd v kuchyni), při odchodu je jí ve dveřích vtisknuta ‚desítka‘ (patrně jako ‚úplatek‘ pro udobření rozpačité příbuzné). Žena však úplatek nepřijme (odmítnutí kolaborace s Němci) a obnos daruje do matiční kasičky (upřednostnění blaha národa nad vlastním materiálním prospěchem).

### 6.3.3. Materialismus německého živilu

Jak jsem výše uvedla, v analyzovaných textech je přítomný atribut skromnosti připisovaný kladným ženským postavám, popřípadě českým umělkyním. Ideál skromnosti je možné vztáhnout do souvislosti s pozicí malého českého národa, popřípadě více či méně explicitního<sup>50</sup> odkazu na myšlenky husitského hnutí (srov. Hus, 1825: 22n), vnímaného v 2. polovině 19. století jako důležitá součást české historie a kultury (Daníčková, 2008; Palacký, 1998: 469n).<sup>51</sup> Anthony Smith (2003, 286-287) uvádí, že náboženské reformy jsou jedním ze zdrojů etnické sebeobnovy, zdrojem vědomí společné etnické identity. Ideál skromnosti lze vyložit jako jeden z ideových atributů husitského reformačního hnutí, který byl reinterpretován a využit v diskursivní konstrukci české ženy, potažmo českého národa.

V představené povídce Viléma Ryby (1893a) jsem poukázala na kontrast české skromnosti stojící v opozici vůči bohatství, potažmo až materialismu německého obyvatelstva. Spojení zámožnosti, materialismu, pýchy a německého obyvatelstva je přítomné i v

---

<sup>50</sup>Přímý odkaz na husitské hnutí a ideologii českých bratří viz. Národní listy (1899b: 1).

<sup>51</sup>Odkaz na husitství byl přítomný např. ve formách politické mobilizace mas v 2. polovině 19. století. V oddílu věnovanému politickému kontextu 2. poloviny 19. století jsem se zmínila o táborech lidu. Jednalo se o masové veřejné manifestace, název se přímo odvolával na husitské hnutí. Více o identifikaci českého národního hnutí s husitstvím viz. Daníčková (2008).

jiných textech, například v fejetonu Svatopluka Čecha z 15.11. 1880 či opět fejetonisty Viléma Ryby z 6.3. 1890. Ryba využívá k vystižení německé pýchy ironických prvků. Vychloubání se brilianty a divadelními lóžemi poukazuje na pýchu a materialismus:

„(B)rebenťi světoznámou nejkrásnější pražskou němčinou a navzájem vychloubá se svými brillanty, ložemi v německém divadle a svými letními byty v Roztokách“ (Ryba, 1890a: 1)

Úryvek fejetonu Svatopluka Čecha obsahuje méně hodnotících prvků, je zde ale zobrazen důrazný kontrast mezi českým a německým národem. Kontrast je zvýrazněn především užitím adjektiv jako ‚skvostný‘, ‚drahocenný‘, ‚vzácný‘, ‚velkolepou‘ vůči adjectivům ‚bídna‘, ‚sešlá‘, ‚ošumělý‘, k popisu dění před českým prozatímním divadlem. K zvýraznění kontrastu rovněž slouží užití deminutiva ‚divadélko‘ (české divadélko v kontrastu vůči velkolepému německému divadlu) či protiklad mezi drožkou a povozy se šlechtickými znaky (srov. Fairclough, 2003: 100-102):

„Za večera opouštím svůj skromný byt na Ovocném trhu a brávám se kolem německého divadla, před nímž brávají valné řady skvostných povozů se šlechtickými znaky na dvířkách, s promoványi kočími a lokaji na kozlíku. Koně vzácných plemen ve skvostném náčiní vzpínají bujně krásné hlavy a hrabou nedočkavě kopytem, kola rachotí – na stupítkách objevují se stepilé ženské postavy aristokraticky jemných obličejů – šustot hedvábných šatů – blýskot drahocenných skvostů – sladké německé zvuky ... obcházím budovu vždy velkolepou budovu až k osvětlenému prozatímnímu divadélku vzadu, před nímž stává obligátní jedna drožka, bídná, sešlá, skrčená, s klejícím neb klímajícím na kozlíku vozkou v ošumělém oděvu...“ (Čech, 1880: 1).<sup>52</sup>

Kontrast mezi majetkovými poměry českého a německého

---

<sup>52</sup>Úryvek fejetonu se patrně vztahuje k situaci dosud nedokončeného Národního divadla (srov. Národní listy, 1871; Urban, 1991: 194).

etnika lze částečně doložit i statisticky (Láník, 2006: 93), diferenci bylo proto možné dokladovat i odkazem na reálné majetkové stavy obyvatelstva českých zemí.<sup>53</sup> Autentická vyprávění o rozdílech mezi životní úrovní obou etnik tak mohla sloužit k esencializaci této dichotomie a tím ke konstrukci (přirozené) mravní nadřazenosti českého národa (srov. Wodak (ed.), 2009: 38).

#### Vzdělaná žena – vychovatelka

Otázce ženského vzdělávání byl věnován fejeton neznámého autora/ky z 9.3. 1870, petiční text za umožnění studia žen na vysokých školách z 12.2. 1890, nekrolog Karolíny Světlé z 8.9. 1899 a komentář Pavla Durdíka k vzdělávání lékařek z 21.3. 1890. Tématu medicínského vzdělání žen se věnoval i Jan Neruda v fejetonu z 16.6. 1872. V následujícím oddílu se budu věnovat obrazu vzdělané ženy ve vztahu k českému národu.

Výše jsem uvedla, že problematika ženského vzdělávání představovala jednu z hlavních náplní činnosti českého ženského emancipačního hnutí. Historička Jana Malínská (2012: 163) začíná jednu z podkapitol svého textu uveřejněného ve sborníku Identity v českých zemích 19. a 20. století sedmi slovy: vzdělaná dívka, vzdělaná matka, vzdělaný český národ. Přesně takto formulovaná argumentace se nachází i v relevantních textech mého korpusu:

„Nová výživa (vzdělání) je jedním momentem důležitým pro nevdané i vdané, druhým je zvýšená spůsobilost vychovatelská. Rodina zůstane věčně rodinou, předním a nejkrásnějším úkolem ženským zůstane věčně mateřství, nyní vychovávají matky dívky své bohatým fondem svého citu a rozumem přirozeným, pak se připojí rozumu sbystřenost, bohaté vědomosti, vedoucí dítě až ku zralosti v ohledu každém“ (Národní listy, 1870: 1).

Výše uvedený text je souvislou argumentací vztahující se k otázkám, popřípadě předjímaným námitkám imaginárního čtenáře/ky. Autor či autorka staví svou agitaci za ženské vzdělání na neohrožení statusu quo genderového řádu (srov. Irigaray, 1985), neohrožení reprodukční role ženy. Strategie idylické prezentace – v

---

<sup>53</sup>Statistickou prokazatelnost majetkových nerovností mezi českým a německým obyvatelstvem na tomto místě nelze chápat jako jednoznačnou příčinu bujení diskursů o české skromnosti.

tomto případě idylického líčení mateřství představuje formu diskurzivních strategií zacílenou na přetrvávání stávajících podmínek, popřípadě transformaci směrem k popisovanému ideálu, tedy stavu, kdy hlavním úkolem ženy je mateřství (srov. Wodak (ed.), 2009: 39-40; Pateman, 1997: 51). Vzdělání ženy v této souvislosti představuje nadstavbu, žádoucí doplnění přirozených výchovných kompetencí ženy. I v souvislosti s touto částí citovaného textu se jedná o transformační strategii, opřenou o argumentační prostředky komparace (matka vychovávající děti s pomocí svého citu a přirozeného rozumu x matka která navíc disponuje sbystřeným rozumem) (srov. tamtéž: 40).

Cíle výše popsaných diskursivních strategií jsou zaměřeny do budoucna, vzdělaná matka a vychovatelka neodpovídá současnému stavu věcí, nýbrž ideálu, kterého je třeba teprve dosáhnout. Možná forma odůvodnění, kterými lze cíle těchto diskursivních strategií vyložit, spočívají v rámci charakteru reprodukční role ženy v národě, která má vedle biologické i formu ideologické reprodukce (Yuval-Davis a Anthias, 1989, citováno v: Mayer, 1999: 7). Jinými slovy: vzdělaná matka-vychovatelka může lépe přispívat ke kulturní reprodukci národa.

Důraz na roli vzdělané ženy jako matky a vychovatelky je přítomný i v textu petice k povolení řádného studia žen na univerzitě z roku 1890. Cíl, ke kterému se text vztahuje, je rovněž zaměřen do budoucna:

„V celém civilisovaném světě snaha po vyšším vzdělání žen nabyla takového významu, že vlády a zákonodárny sbory vidí se pohnuty obracet k ní vážný zřetel ... brzy poznaly také správy států svou povinnost činně a podpůrně přispěti k dílu, jehož cílem je duševní povznesení celé polovice obyvatelstva, oné polovice, v níž dospívají matky, vychovatelky příštího občanstva, mocný ten činitel předůležitý pro mravní i tělesnou sílu, dělnost, štěstí i slávu národů“ (Národní listy, 1890: 2).

K trochu jiné argumentaci přistupuje ve svém komentáři z



21.3. 1890 Pavel Durdík. Komentář se týká obhajoby požadavku zpřístupnění studia medicíny ženám:

„Která se vdá (lékařka) a bude míti dítky, jistě nebude pykati, že nabyla lékařského vzdělání. Tato její speciálnost bude dětem prospěšnější, než mechanické tirády na piano, tajemství kosmetiky a turnýry, duševní mělkost a záliba v dvoření hejsků. V New Yorku praktikuje 34 vdaných žen. Ty vesměs, kromě dvou, kojily samy své děti, samy je velmi dobře ošetřovaly, čehož důkazem je též, že všech 78 dětí jest na živu – řídký to úkaz při velké úmrtnosti newyorských dětí“ (Durdík, 1890: 5).

Autor v tomto úryvku argumentuje prokazatelným přínosem lékařského vzdělání žen ve prospěch snížení mortality novorozenců a tím zlepšení reprodukčních schopností celé populace. Vzdělání žen se v této souvislosti jeví jako nový biopolitický nástroj, využitelný ve smyslu zvyšování počtu zdravé populace (srov. Dreyfus, Rabinow, 2002: 212n).

Posledním důležitým aspektem diskursů o vzdělání ženy je zapojení rostoucí populace neprovdaných i vdaných žen do ekonomiky:

Nová doba změnila tvářnost celé společnosti. Žena již není bezvýmínečně chráněnkou mužovou, její přirozené povolání v rodině přestalo být jediným jejím určením; milionům žen nedostane se útulku u domácího krbu, v střední a severní Evropě jest ženská část obyvatelstva četnější než mužská; mnohé domácí práce ženské ustoupily laciným výrobkům průmyslovým, hospodářské poměry co den citelněji znesnadňují úkol živitelů rodin. Ženy v manželství i mimo ně jsou nuceny přispívati svou prací výdělkovou k výživě svojí i svých nejbližších. (Národní listy, 1890a: 2).

Ve výše citovaných úryvcích je vzdělaná žena představena jako fenomén civilizovaného světa, fenomén moderního národa, kterého je hodné dosáhnout. Vzdělání ženy však není cílem samo o sobě, nýbrž je prostředkem dosažení jistých cílů – vylepšení výchovatelských a pečovatelských kompetencí budoucích matek a tím i forem biologické a kulturní reprodukce národa, popřípadě zapojení populace neprovdaných žen do ekonomiky.

## 7. Závěr

V této diplomové práci jsem představila část diskursu národně-liberálního tisku o české ženě. Textový korpus, který jsem si pro potřeby analýzy sestavila, zahrnoval širokou škálu diskursů o velkém množství různorodých typů žen. Některé z těchto typů byly více či méně explicitně (a v různých kontextech) spojovány s češtvím a českou národní identitou. Rozhodla jsem se proto zaměřit na čtyři z nich. V analytické části jsem se pokusila představit obraz české umělkyně, poněmčené ženy, venkovanky a vzdělané ženy, tak jak byly prezentovány v textech vybraného textového korpusu. Tyto obrazy jsem doplnila vlastními interpretacemi.

V diskurzivní konstrukci české umělkyně se opakoval motiv těžkého životního období a životních zkoušek. Tento mučednický motiv nabízí možnou analogii k pojetí českých dějin, jakožto dějin malého národa v kontextu neustálé politické hrozby a útlaku ze strany Němců. Mučednický motiv lze rovněž interpretovat jako prostředek ke konstrukci a reprodukci morálního kreditu české umělkyně.

V případě konkrétního textu o české herečce Otilii Malé jsem popsala i další významné aspekty obrazu umělkyně ve vztahu k českému národu. Herečka na scéně představuje umělkyni schopnou vybudit emoce, emoce spjaté s příslušností k národu. Další důležitou dimenzí bylo umocnění ženských atributů, jako jemnost a krása, ve spojení s češtvím a českým jazykem. Domnívám se, že prezentace ‚ženských vlastností‘ umocněných ‚češtvím‘ lze interpretovat jako prostředek k zobrazení české ženy jako ideální družky, ideálního sexuálního objektu, jehož cíle jsou mohou být vyloženy jako biopolitické (Foucault, 1999). Jinými slovy: zachování etnické čistoty národní populace a podnícení její reprodukce.

V analyzovaných textech se opakovaně objevoval motiv mateřství a výchovné role ženy. S odkazem na tyto role byl konstruován i obraz vzdělané ženy, jakožto budoucího ideálu,

kterého je žádoucí docílit. Cíle této společenské transformace lze vyložit zejména v termínech zlepšení reprodukční role ženy – ve smyslu lepších kompetencí ke kulturní reprodukci národa. Ideál lepšího vzdělání ženské populace byl zejména představován jako stav, který by neohrožoval status quo genderového řádu společnosti (srov. Irigaray, 1985).

Dalším motivem, který se v některých textech objevil, byl motiv ženy-hrdinky. Jedná se především o přítomnost atributů odvahy a odhodlanosti, nikoli však obraz hrdinství, který by odporoval patriarchálnímu zřízení dobové společnosti (srov. Pateman, 1997).

Patrně nejvýznamnějším prvkem, který se v rámci analýzy mého textového korpusu objevil, je obraz skromné české ženy, stojící v protikladu vůči bohatství a materialismu Němců. Jako možnou interpretaci tohoto obrazu nabízím odkaz na ideály husitského hnutí. Tuto interpretaci lze zasadit do souladu s teorií *etnosymbolismu* (Smith, 1998), která vychází z předpokladu, že národ je sice ‚vynález‘ moderní doby, ale symboly, na základě kterých je artikulován, mají mnohem starší charakter. Myšlenky husitského hnutí, tak jak se dochovaly například ve spisech Jana Husa, mohly být reinterpretovány a zasazeny do kontextu formování českého národa v 19. století. Ideál skromnosti, tvořící důležitou součást husitského myšlení mohl být využit v diskurzivní konstrukci české ženy, potažmo českého národa jako takového.

Posledním obrazem ženy, který jsem ve své práci představila, že žena německá, nebo poněmčená. V několika analyzovaných textech se objevil motiv svodu, přičemž německý prvek (ztělesněný například okruhem dam z vyšších společenských kruhů) plnil roli svůdce (resp. svůdkyně), analogického k příběhu biblického hada lákajícího Evu pojíst ze stromu poznání.

Co se týče otázky vývoje jednotlivých obrazů ženy, nepodařilo se mi zaznamenat významné změny v jejich časovém vývoji. Důvodem je především omezený rozsah mého textového korpusu a jeho velká tematická roztržitost.

Podobně obtížná je i otázka na původce, popř. původkyně

partikulárních obrazů české ženy, jelikož velká část textového korpusu nenesse údaje o autorství. Tam, kde bylo autorství textů určeno, lze říci, že převážnou část autorů mého textů v mém korpusu představovali muži, v 90. letech 19. století pak i ženské autork

## 8. Použitá literatura:

### 8.1. Literatura

- Anderson, Benedict. 2008. *Představy společnosti. Úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Nakladatelství Karolinum.
- Bader-Zaar, Birgitta. 2007. „Das Frauenwahlrecht vor Gericht. Reklamationen und Beschwerden in der österreichischen Reichshälfte der Habsburgermonarchie“. In Milan Vojáček. *Reflexe a sebereflexe ženy v české národní elitě 2. poloviny 19. století*. Praha: Scriptorium.
- Bahenská, Marie. 2005. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19.století*. Gender Sondy. Slon/Libri.
- Bahenská, Marie, Heczková, Libuše, Musilová, Dana. 2011. *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Nakladatelství a vydavatelství Veduta.
- Bednařík, Petr, Jirák, Jan, Köpplová, Barbara (eds.). 2011. *Dějiny českých médií. Od počátku do současnosti*. Praha: Grada Publishing.
- Bělina, Pavel a kol. 1997. *Dějiny zemí Koruny české. 2, Od nástupu osvícenství po naši dobu*. Praha: Paseka.
- Bible : *Písmo svaté Starého a Nového zákona : český ekumenický překlad*. 1992. Praha: Česká biblická společnost.
- Bourdieu, Pierre. *Nadvláda mužů*. Praha: Karolinum, 2000.
- Butler, Judith, 1993. *Bodies that Matter. On the Discursive Limits of Sex*. New York: Routledge.
- Čermák, František. 2010. *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.

- Černý, Jiří. 1996. *Dějiny lingvistiky*. Olomouc: Votobia.
- Daníčková, Sylva. 2008. „PROMĚNY MÝTU aneb NEJEN O HUSITSTVÍ 1“ [online]. *Akademický bulletin* [cit. 15. 6. 2014]. Dostupné z: <<http://abicko.avcr.cz/2007/11/05/promeny-mytu-aneb-nejen-o-husitstvi-1.html>>.
- Davies, Charlotte A.. 1999. *Reflexive Ethnography. A guide to researching selves and others*. London: Routledge.
- Doubek, Vratislav. 2004. *Česká politika a Rusko (1848-1914)*. Praha: Academia.
- Dreyfus, Hubert, Rabinow, Paul. 2002. *Michel Foucault. Za hranicemi strukturalismu a hermeneutiky*. Praha: Hermann a synové.
- Fairclough, Norman. 1995. *Critical Discourse Analysis. The Critical Study of Language*. Harlow: Pearson Education Limited.
- Fairclough, Norman. 2001a. „Critical Discourse Analysis as a Method in Social Scientific Research“. In Ruth Wodak, Michael Meyer: *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications, s. 121-138.
- Fairclough, Norman. 2001b. *Language and Power*. London: Longman.
- Foucault, Michel. 1994. „Řád diskursu.“ In Michel Foucault. *Diskurs, autor, genealogie*. Praha: Nakladatelství Svoboda, s. 7-39.
- Foucault, Michel. 1999. *Dějiny sexuality I. Vůle k vědění*. Praha: Hermann a synové.
- Foucault, Michel. 2002. *Archeologie vědění*. Praha: Herrman & synové.
- Given, Lisa M. (ed.). 2008. *The SAGE Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Thousand Oaks: SAGE Publications.

- Guillemin, Marilys, Gillam, Lynn. 2004. „Etika, reflexivita a eticky důležité okamžiky ve výzkumu“. *Biograf* 35: 11-31.
- Hammersley, Martyn. 1992. „On Feminist Methodology“. *Sociology* 26 (2): 187-206.
- Haraway, Donna. 1988. „Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective“. *Feminist studies* 14 (3): 575-599.
- Havránek, Jan, Sekera, Martin, Znoj, Milan. 1995. *Český liberalismus*. Texty a osobnosti. Praha: Torst.
- Horská, Pavla. 1999. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Hroch, Miroslav. 1999. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v komparativní perspektivě*. Praha : Lidové noviny.
- Hroch, Miroslav. 2009. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hus, Jan. 1825. *Dcerka, aneb, Poznanie cesty prave k spasenij*. Praha: Josefa Fetterlowá z Wildenbrunu.
- Irigaray, Luce. 1985. *This Sex Which is Not One*. Ithaca: Cornell University Press.
- Jenkins, Richard. 2004. *Social Identity*. London: Routledge.
- Jungmann, Jan. s.d. Ulice Na Příkopě [online]. [cit. 20. 6. 2014]. Dostupné z: <<http://www.starapraha.cz/historie-praha-na-prikope.php>>.
- Keller, Reiner. 2011. *Diskursforschung. Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen*. Wiesbaden: VS Verlag.
- Kohn, Hans, 2003. „Nacionalismus“. In Miroslav, Hroch (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 83-99.

- Křen, Jan. 2005. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo.
- Láník, Jaroslav. 2006. „Etnicko-jazykové složení obyvatel českých zemí“. In: Ivan Jakubec, Zdeněk Jindra (eds.). *Dějiny hospodářství českých zemí: od počátku industrializace do konce Habsburské monarchie*. Praha: Karolinum, s. 89-94.
- Lenderová, Milena. 1999. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta.
- Letherby, Gayle. 2003. *Feminist research in theory and practice*. Buckingham: Open University Press.
- Malečková, Jitka. 2000. „Nationalizing Women and Engendering the Nation: the Czech National Movement“. In Blom, Ida, Hagemann, Karen, Hall, Catherine (eds.). *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Oxford: Berg, s. 293-310.
- Malečková, Jitka. 2002. *Úrodná půda: žena ve službách národa*. Praha: ISV.
- Malínská, Jana. 2005. *Do politiky prý žena nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha: Libri.
- Malínská, Jana. 2012. „Peripetie českého ženského hnutí 1860-1914“. In: Rudolf Kučera (ed.). *Identity v českých zemích 19. a 20. století: hledání a proměny*. Praha : Masarykův ústav a Archiv AV ČR, s. 159-191.
- Malínská, Jana. 2013. *„My byly jsme a budeme!“*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Malíř, Jiří, Marek, Pavel. 2005. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861-2004*. 1. díl: období 1861-1938. Brno: Doplněk.
- Malý, Karel, Sivák, Florian. 1992. *Dějiny státu a práva v českých zemích a na Slovensku do roku 1918*. Jinočany: Nakladatelství a vydavatelství HH.



- Mautner, Gerlinde. 2008. „Analysing newspapers, magazines and other print media“. In Ruth Wodak, Michal Krzyzanowski. *Qualitative Discourse Analysis in the Social Sciences*. Basingstoke: Palgrave-Macmillan, s. 30-53.
- Mayer, Tamar. 1999. „Gender ironies of Nationalism. Setting the stage“. In: Tamar Mayer (ed.). *Gender Ironies of Nationalism. Sexing the Nation*. London: Routledge, s. 1-22.
- Mazohl-Wallnig, Brigitte. 1996. „Männliche Öffentlichkeit und weibliche Privatsphäre? Zur fragwürdigen Polarisierung bürgerlicher Lebenswelten“. In: Peter Urbanitsch, Margret Friedrich. *Bürgertum in der Habsburger Monarchie*. Wien, s. 125 - 140.
- Mills, Sara. 2003. *Michel Foucault*. Routledge.
- Mocná, Dagmar, Peterka, Josef kol. 2004. *Encyklopedie literárních žánrů*. Praha: Paseka.
- Neudorflová, Marie L. 1999. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy i zklamání na cestě k emancipaci*. Praha: Janua.
- Osvaldová, Barbora, Halada, Jan (eds.). 2007. *Praktická encyklopedie žurnalistiky a marketingové komunikace*. Praha: Libri.
- Palacký, František. 1998. *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě : faksimile vydání z roku 1907*. Praha: Erika.
- Pavera, Libor, Všeticka, František. 2002. *Lexikon literárních pojmů*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc s.r.o.
- Pateman, Carole. 1997. „The Fraternal Social Contract“. In Goodin, Robert E., Pettit, Philip. *Contemporary Political Philosophy. An Anthology*. Australian National University, Canberra: Blackwell, s. 45-57.

- Ramazanoglu, Caroline, Holland, Janet. 2002. *Feminist Methodology*. London: Sage Publications.
- Reinharz, Shulamit. 1992. „Feminist Ethnography“. In Shulamit Reinharz. *Feminist Methods in Social Research*. Oxford University Press, s. 46-75.
- Reisigl, Martin, Wodak, Ruth. 2001. *Discourse and Discrimination. Rhetorics of Racism and Antisemitism*. London: Routledge.
- Reisigl, Martin, Wodak, Ruth. 2009. „The Discourse-historical Approach (DHA)“. In Ruth Wodak, Michael Meyer. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications, s. 87-121.
- Rejzek, Jiří. 2001. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda.
- Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. London: Penguin Books.
- Smith, Anthony D. 2001. *Nationalism*. Cambridge: Polity Press.
- Smith, Anthony D. 2003. „Etnický základ národní identity“. In Miroslav Hroch (ed.). *Pohledy na národ a nacionalismus*. Praha: Slon, s. 270-296.
- Smith, Anthony D. 2006. „Ethnicity and Nationalism“. In Gerard Delanty, Krishan Kumar (eds.). *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*. London: Sage, s. 169-179.
- Smith, Anthony D. 2007. *Nationalism: theory, ideology, history*. Cambridge: Polity Press.
- Štrbářová, Soňa. 2008. Ženy ve vědě v letech 1840–1989 [online]. [cit. 20. 6. 2014] Dostupné z: <http://www.veda.cz/article.do?articleId=22769>.
- Tauš, Karel. 1946. *Slovník cizích slov, zkratek, novinářských šifer, pseudonymů a časopisů pro čtenáře novin*. Blansko: Karel Jelínek.

- Urban, Otto. 1991. *České a slovenské dějiny do roku 1918*. Praha: Svoboda.
- Visweswaran, Kamala. „Histories of Feminist Ethnography“. *Annual Review of Anthropology* 26: 591-621.
- Williams, Anne. 1993. „Diversity and Agreement in Feminist Ethnography“. *Sociology* 27 (4): 575-589.
- Wenk, Silke. 2000. „Gendered Representations of the Nation's Past and Future“. In Blom, Ida, Hagemann, Karen, Hall, Catherine (eds.). *Gendered Nations. Nationalism and Gender Order in the Long Nineteenth Century*. Oxford: Berg, s. 63-80.
- Wodak, Ruth. 2001a. „What CDA is About – a Summary of its History, Important Concepts and its Developments“. In Ruth Wodak, Michael Meyer. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications, s. 1-13.
- Wodak, Ruth. 2001b. „The Discourse-Historical Approach“. In Ruth Wodak, Michael Meyer. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications, s. 63-94.
- Wodak, Ruth. 2006. „Discourse-analytic and Sociolinguistic Approaches to the Study of Nation(alism)“. In Gerard Delanty, Krishan Kumar (eds.). *The Sage Handbook of Nations and Nationalism*. London: Sage, s. 104-117 .
- Wodak, Ruth (ed.). 2009. *Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Wodak, Ruth, Meyer, Michael. 2009. „Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology“. In Ruth Wodak, Michael Meyer. *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: SAGE Publications, s. 1-33.
- Yuval-Davis, Nira. 2003. *Gender and Nation*. London: Sage Publications.

## 8.2. Analyzované texty:

- Billianová, Popelka. 1899. „Na Oset“. *Národní listy* 2. června 1899: 1.
- Čech, Svatopluk. 1880. „Comtessa Božena“. *Národní listy* 5. listopadu 1880: 1.
- Durdík, Pavel. 1890. „Osudy ženského lékařského vzdělání na Rusi“. *Národní listy* 21. března 1890: 6.
- Frič, Celestin, L. 1881. „Eliška Ořešková“. *Národní listy* 12. července 1881: 1.
- Haznburku, Cyrila z. 1899. „Macecha. Obrázek s Nebozízku“. *Národní listy* 22. července 1899: 1.
- Hrubý, Jaromír. 1880. „V jubilejní den Karoliny Světlé“. *Národní listy* 25. února 1880: 1.
- Jehuda, Kara, B. 1899. „Oratio in Modam“. *Národní listy* 20. června 1899: 1.
- *Národní listy*. 1870. „Ženská akademie v Americe (Vassar College)“. *Národní listy* 9. března 1870: 1.
- *Národní listy*. 1871. „Paním a dívkám českomoravským“. *Národní listy* 30. března 1871: 1-2.
- *Národní listy*. 1872. „O ženském povolání i ženské výrobě“. *Národní listy* 24. srpna 1872: 1.
- *Národní listy*. 1873a. „Otilie Malá“. *Národní listy* 2. května 1873: 1-2.
- *Národní listy*. 1873b. „Úmrtí“. *Národní listy* 20. října 1873: 2.
- *Národní listy*. 1890. „Petice českých žen k rakouské radě říšské“. *Národní listy* 12. února 1890: 2.
- *Národní listy*. 1891. „Paní Marie Riegrová mrtva“. *Národní listy* 31. března 1891: 2.
- *Národní listy*. 1895. „Marie Červinková-Riegrova mrtva“. *Národní listy* 20. ledna 1895: 3.

- Národní listy. 1897. „Sofie Podlipská“. *Národní listy* 18. prosince 1897: 2.
- Národní listy. 1899a. „Za velkou Češkou“. *Národní listy* 8. září 1899: 1.
- Národní listy. 1899b. „Karolina Světlá, mrtva!“. *Národní listy* 8. září 1899: 1.
- Neruda, Jan. 1870. „Feuilleton“. *Národní listy* 9. ledna 1870: 1.
- Neruda, Jan. 1872. „Feuilleton“. *Národní listy* 16. června 1872: 1.
- n.k. 1881. „Blažená domácnost“. *Národní listy* 3. března 1881: 1-2.
- Ryba, Vilém. 1882. „Feuilleton“. *Národní listy* 19. března 1882.
- Ryba, Vilém. 1890. „Feuilleton“. *Národní listy* 13. března 1890: 1.
- Ryba, Vilém. 1893a. „Feuilleton“. *Národní listy* 6. ledna 1893: 1.
- Ryba, Vilém. 1893b. „Feuilleton“. *Národní listy* 29. března 1893: 1.

## 9. Seznam použité literatury

1. Úvod.....	1
2. Metodologie a design výzkumu.....	3
2.1. Feministická metodologie.....	3
2.1.1. Feminismus a feministická metodologie.....	3
2.1.2. Charakteristika feministické metodologie.....	3
2.1.3. Přínosy a kritika feministické metodologie .....	4
2.1.4. Význam reflexivity ve výzkumu.....	6
2.2. Kritická diskursivní analýza.....	7
2.2.1. Diskursivní analýza a Kritická diskursivní analýza.....	7
2.2.2. Diskursivně-historický přístup.....	9
2.3. Diskurs .....	11
2.3.1. Foucaultovo pojetí diskursu.....	11
2.3.2. Diskurs a text.....	12
2.3.3. Text, žánr, oblast jednání a jejich vztah k diskursu.....	14
2.3.4. Analýza diskursu.....	15
2.4. Design výzkumu.....	17
3. Teoretická část:.....	18
3.1. Teorie nacionalismu.....	18
3.1.1. Teorie vzniku národa .....	18
3.1.2. Občanský koncept národa a jeho kritika.....	20
3.1.3. Nacionalismus a formování národa.....	24
3.1.4. Národní identita.....	27
3.1.5. Národní identita a role tisku.....	28
3.2. Politický a socio-kulturní kontext v českých zemích 60-90. let 19. století.....	30
3.2.1. Úvodem k socio-kulturnímu kontextu.....	30
3.2.2. Politické strany druhé poloviny 19. století.....	31
3.2.3. Liberální politika a politický vývoj 60-90. let 19. století.....	39
3.2.4. Kulturně-sociální kontext českých zemí v 70-90. letech 19. století.....	47
3.2.5. Postavení ženy v české společnosti v 70-90. letech 19. století.....	49
4. Tvorba korpusu.....	57
4.1. Výběr deníku .....	57
4.2. Způsob rešerše.....	58
5. Korpus textů a témata článků.....	60
5.1. Kódování jako první krok analýzy.....	60
5.2. Závěry prvního kroku analýzy.....	64
5.2.1. Žánry v textovém korpusu.....	64
5.2.2. Intertextualita, diskursy o české ženě.....	65
6. Diskursivní konstrukce vybraných typů žen v mladočeském tisku.....	67
6.1. Specifikace výzkumných otázek.....	67
6.2. Dobrý obraz české umělkyně.....	67
6.2.1. ‚Naše umělkyně‘ .....	67
6.2.2. Buditelka národních emocí .....	70
6.3. Pokušení Germanie a neúplatná selka.....	72

6.3.1. Matka hrdinka.....	72
6.3.2. Pokušení německého živlu .....	75
6.3.3. Materialismus německého živlu .....	77
7. Závěr.....	82
8. Použitá literatura:.....	85
8.1. Literatura.....	85
8.2. Analyzované texty:.....	92
9. Seznam použité literatury.....	94